

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU

APSORPCIJSKA MOĆ ŠAHA

DIPLOMSKI RAD

MARKO ROCE

Mentor:

Doc. dr. sc. Hrvoje Čargonja, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju, Filozofski
fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Ko-mentor:

Red. prof. dr. sc. Željka Matijašević, Odsjek za komparativnu književnost, Filozofski
fakultet, Sveučilište u Zagrebu

Zagreb

rujan. 2017.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Apsorpcijska moć šaha“ izradio potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentora doc. dr. sc. Hrvoje Čargonje i red. prof. dr. sc. Željke Matiješević. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

SADRŽAJ

1	Uvod.....	5
2	Od autoetnografije do lakanovskog subjekta – teorijski okvir rada	9
2.1	Projekcija, imaginarno, ego	11
2.2	Subjekt, simboličko, sublimacija.....	15
3	Početak istraživanja	21
4	Apsorpcijska moć šaha	23
4.1	Posvećenost, ljubav i ovisnost	23
4.2	Bijeg od realnosti – šah kao imaginarno i simboličko utočište	30
4.3	Estetika šaha	34
4.4	Šah kao zrcalo karaktera.....	40
5	Od racionalnog do nesvjesnog u šahu ili kako se šahist treba nositi sa svojim emocijama... ..	44
5.1	Šah kao emocionalno putovanje	44
5.2	Fizičke manifestacije nesvjesnog	49
6	Zaključak.....	55
	Literatura	59

SAŽETAK:

Šah će ovdje biti proučavan uglavnom u odnosu na igrače koji ga igraju, ali će se manji dio rada baviti i samom igrom. Govorit će se o predanosti koju pojedini šahisti imaju kad je u pitanju proučavanje šahovske teorije, igranje ili pričanje o šahu. Autor će pokušati ukazati na manifestacije nesvjesnog dijela sebstva šahista bilo tjelesno, verbalno ili na samoj šahovskoj ploči pri određenom potezu. Prikupljena etnografska građa analizirana pomoću psihoanalitičkih teorija dat će uvid u motivacije šahista koje se reflektiraju tijekom šahovske partije bilo na šahovskoj ploči ili na njihovim tijelima. Naglasak će ipak biti na analizi autorovih intencija kad je u pitanju šah te njegovo istovremeno involviranje u znanstveno istraživanje igre šaha i šahista, ali i amatersko igranje šaha kroz 2 godine.

KLJUČNE RIJEČI: šah, nesvjesno, objekt *a*, užitak, *simboličko*, *imaginarno*

SUMMARY:

Chess will be examined mostly in relation to players that play it, while minor focus will be put on the game itself. The main focus of this paper is a kind of devotion that chess players have when studying chess theory, playing or talking about chess are in question. The author will try to point out the manifestations of the unconscious part of the chess player's self either physically, verbally or on the chess board itself. All of the collected ethnographic material that will be analysed with psychoanalytic theory will give insight in chess players's motivations which are reflected on a game of chess, on the chessboard or on the bodies of chess players. Emphasis will be on the analysis of author's own intentions when talking about chess and his simultaneous involment in scientific reasearch of the game of chess and chess players as well as his two year amateur chess career.

KEY WORDS: chess, unconscious, object *a*, pleasure, *symbolic*, *imaginary*

1 Uvod

Iako bi se za šah moglo reći da je to igra koja se zasniva isključivo na ljudskoj sposobnosti racionaliziranja i logičkom zaključivanju, u ovom ću radu pokazati kako je moguće doći i do suprotnog zaključka. Svaki će šahist reći da osim računanja u šahu koristi i intuiciju koja se javlja u obliku nejasne ideje odnosno osjećaja. Takve ideje proizlaze iz nesvjesnog dijela naše psihe, a javljaju se najviše u stresnim i drugim emocionalno intenzivnim trenucima. Pokazat ću kako je moguće iz intervjua koje sam prikupio i vlastitog iskustva igranja šaha izdvojiti momente koji ukazuju na probijanje nesvjesnog u svjesno. Taj proboj nesvjesnog vidljiv je kod šahista u manifestacijama raznih emocija na njihovim tijelima, koje oni proživljavaju tijekom partije šaha. Posljedice tih emocionalno intenzivnih trenutaka vidljive su u određenim konfiguracijama figura na šahovskoj ploči odnosno iz određene pozicije ili poteza. Uspoređujući pokrete tijela šahista i pozicije koje se mijenjaju na šahovskoj ploči tijekom partije šaha možemo uočiti da će pozicije koje su kompliciranije od drugih uzrokovati određene tikove, drhtanje i znojenje kod šahista koji se našao u neugodnoj poziciji. Drugim riječima, tijekom partije šaha moguće je promatrati probijanje nesvjesnog dijela psihe na tijelima šahista i na samoj šahovskoj ploči u obliku određene pozicije ili poteza.

Htio bih odmah na početku ovog rada istaknuti svoja očekivanja glede subjektivnosti odnosno objektivnosti istraživanja koje sam proveo. Problem o kojem sam mnogo razmišljao i za koji ne postoji konkretno rješenje je problem znanstvene objektivnosti. Pretpostavka da je moguće neke društvene fenomene dovesti na općenitiju ili univerzalniju razinu nimalo mi se nije sviđala. Razlog tomu je svojevrsan gubitak onog dijela subjektivnosti koji ostaje u etnografskoj građi, a koji se gubi u teorijskom univerzaliziranju i sistematiziranju cjelokupne građe. Upravo iz tog razloga smatram kako nije bitna veličina uzorka (broj kazivača), već pristupanje prikupljenoj građi kao osobama s kojima sam pričao tj. mojem iskustvu susreta sa šahistima. Drugim riječima koristit ću teorijski aparat, ali pod uvjetom da ga ne koristim kako bih univerzalizirao sveukupnu građu, što bi na kraju rezultiralo prije spomenutim gubitkom jedinstvenosti napravljenih intervjua. Teorija koju ću koristiti poslužiti će u svrhu pronalaska momenata u etnografskoj građi koji bi mogli ukazati na „granice“ svjesnog i nesvjesnog, kulture i prirode. Naravno da sam tijekom analize samih intervjua odredio nekoliko glavnih tema koje služe lakšem snalaženju u prikupljenoj građi, ali poanta tih tema nije ukazivanje na otkriće nekakve istine koja je bila skrivena u intervjuima, već strukturiranje samog rada i

specificiranje teme koja se obrađuje. Tako da sam proces kodiranja kojim sam analizirao gotovo svu građu shvatio kao strukturiranje rada. Jedan od sporednih ciljeva ovoga rada je pokušaj da se o navodnoj razlici između subjekta i objekta govori kao o istoj stvari. Cilj mi je biti što subjektivniji jer tako mislim biti najobjektivniji. Ne želim stvarati iluziju da mogu o drugima reći nešto što će ih objediniti, nešto što će otkriti njihovu zajedničku istinu, već želim prikazati svoj odnos prema prikupljenim intervjuima. Treba naglasiti kako se ovdje ne radi toliko o davanju prednosti teoretiziranju nad subjektivnim pristupom istraživanju ili obratno, već o svijesti koju po meni svaki istraživač treba imati o tome da će svaka novonastala teorija prije ili kasnije doživjeti svojevrsnu promjenu. Dakle ili će se pokazati krivom ili će se dalje razvijati. Psihoanalitička teorija koju ću koristiti poslužit će kao pomoćno sredstvo pri strukturiranju rada kojim ću prikazati svoje iskustvo tijekom ovog istraživanja. Zbog kratkoće intervjua smatram kako oni ne mogu reći puno o kazivačima i njihovim osobnostima, ali će zato mnogo reći o meni i mojem iskustvu igranja šaha i razgovora sa šahistima.

Ovdje valja nešto reći o samom naslovu diplomskog rada. Kada sam u razgovorima sa svojim kazivačima prvi put čuo priče o šahistima koji su pokazivali gotovo fanatičan odnos prema igri, zaključio sam da takvi radikalni primjeri sigurno moraju ocrtavati barem dio odnosa bilo kojeg šahista prema šahu. Ovdje se radi o odnosu čovjeka prema bilo kojem objektu, dakle prema bilo kojem dijelu vanjskog ili unutarnjeg svijeta. Kasnije ću se vratiti na specifične slučajeve koje sam spomenuo, a ovdje želim samo naglasiti kako riječ apsorpcija najbolje opisuje dojam koji sam stekao slušajući o šahistima koji zanemaruju obiteljski život, koji se ponekad potpuno izoliraju od bilo kakve društvene interakcije, koji ne žele razgovarati o ničemu drugom doli o šahu. Apsorpcija ovdje implicira prvenstveno mogućnost svojevrsnog stapanja sebstva čovjeka s objektom koji ga najviše zaokupljuje u životu. Dakle radikalni primjeri će biti korišteni samo kao transparentnija potvrda prenošenja dijela sebstva na objekt (u ovom slučaju šah) i obrnuto. Prema *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića (1985:91) riječ apsorpcija dolazi od latinske riječi *absorbere* što znači srkati ili upijati. Prvo značenje joj je upiti, usisati, primiti u sebe, otopiti, asimilirati, dok u prenesenom značenju može značiti zaokupiti, potpuno zauzimati, do iscrpljenja zaposliti, preuzeti, obuhvatiti i iscrpsti. Iako nisam stekao dojam da bilo tko od mojih kazivača ima opsesivan odnos prema šahu koji bi bio okarakteriziran zanemarivanjem društvenih aktivnosti, odnosa i institucija, svatko od njih pokazao je naznake takvog odnosa u kojem se karakterne osobine šahista i njihova psihička i fizička stanja stapaju s pozicijom koja se nalazi na šahovskoj ploči. Takvo stapanje odnosi se

na mogućnost prepoznavanja određenih karakternih osobina šahista u načinu igranja šaha koji su odabrali (tip otvaranja, agresivni ili pozicioni način igre, odnos prema protivniku, intenzitet emocija investiran u igru, nošenje s ishodom partije). Treba samo naglasiti kako će apsorpcija ovdje imati dvostruko značenje koje će biti naglašeno ovisno o kontekstu. U prvom slučaju radit će se o dugoročnoj apsorpciji koja se odnosi na odabran način igre šahista i njihova predanost igri, a u drugom će slučaju apsorpcija označavati specifičan trenutak tijekom partije u kojem šahist prepoznaje estetsku vrijednost pozicije, osjeti strah ili se pak ljuti na samog sebe zbog loše odigranog poteza. Apsorpcijska moć šaha koju spominjem u naslovu rada odnosi se na vezu između objekta (šaha) i čovjeka (šahista). Sama mogućnost djelomičnog iščitavanja karakternih osobina šahista iz pozicije na šahovskoj ploči ukazuje na sličnost strukturiranosti igre šaha i jezika. Ovu sličnost treba uočiti u sposobnosti čovjeka da iz objekta iščita ili prepozna momente koji karakteriziraju određenu osobu kao što prepoznaje momente u određenom tekstu koji se mijenjaju s obzirom na kontekst u kojem se taj tekst čita. Dakle moć šaha o kojoj govorim označavat će potencijal šaha kao materijalnog objekta da primi i stvara određena simbolička značenja koja mogu ukazivati na jedinstvenost određenog šahista. Iz gore navedenih razloga šah je u naslovu pomalo personificiran, jer će fokus cijelog rada biti proučavanje utjecaja šaha, shvaćenog teorijski i materijalno, na šahiste i obrnuto.

Prikupljena etnografska građa koja predstavlja temelj istraživanja sastoji se od 8 intervjua i mojih bilješki. Bilješke koje sam vodio tijekom istraživanja uglavnom opisuju moja šahovska iskustva s raznih turnira i nekoliko neslužbenih partija koje sam igrao u ŠK „Mladost“ ili sa svojim prijateljima. Veći dio etnografske građe ipak čine polustrukturirani intervjui. Takav tip intervjua čini razgovor s kazivačima fleksibilnijim, a u mom se slučaju upitnica mijenjala sa svakim novim intervjuom s obzirom na saznanja koja sam dobio iz onog prethodnog. Pitanja koja su im postavljana općenitije su naravi kako bi kazivač mogao što slobodnije odgovoriti na pitanje čime barem donekle uspijevam u neuvjetovanju tijeka misli kazivača. Kazivače sam birao isključivo s obzirom na njihov rejting (međunarodno ili nacionalno bodovanje svakog šahista koji je učlanjen u neki klub ili koji je registriran u međunarodnu šahovsku organizaciju FIDE - Fédération Internationale des Échecs). Tražio sam samo one šahiste koji imaju šahovsku titulu MK, FM, IM ili GM (redom majstorski kandidat s rejtingom 2100+ bodova, FIDE majstor 2300+, intermajstor ili internacionalni majstor 2400+ i velemajstor

2500+).¹ Razlog tomu je moja pretpostavka da ću kod šahista koji posvećuju više vremena šahu i koji ga shvaćaju ozbiljnije od amaterskih šahista moći bolje uočiti povezanost šahista sa samom igrom, s načinom na koji igraju i odnos koji imaju prema svojim protivnicima. Drugim riječima moja je pretpostavka da će šahisti koji posvećuju više vremena šahu biti više i intenzivnije emocionalno obuzeti igrom. Ozbiljnije shvaćanje šaha ovdje implicira moje očekivanje da će kazivači posvećivati šahu većinu svog slobodnog vremena i da će ga doživljavati kao integralni dio svoga sebstva, dok bi možda netko tko šah igra tek u rijetkim prilikama igru shvatio kao razonodu, ne želeći pritom ulagati previše energije i emocija u samu partiju. Intervjui koje sam proveo nisu se podudarali s mojim očekivanjima, jer kazivači nisu posvećivali više od 3 sata dnevno igrajući ili proučavajući teoriju šaha, ali je zato većina njih izrazila gotovo bezuvjetnu ljubav prema toj igri o čemu će biti riječi kasnije u tekstu. Metodologija analize transkripata intervju a i mojih bilješki fokusirana je na hijerarhijsko kodiranje dijelova etnografske građe. Kodovi su poslužili kao osnova za stvaranje glavnih tema kojima ću se baviti u radu, a te su veće teme podijeljene na manje koje trebaju prikazati moja zanimanja za specifične dijelove građe. Kodovi dakle ukazuju na određene momente u građi koji govore o određenoj temi (npr. emocije koje se dalje tematski dijele na vrste emocija). Daljnju analizu provest ću uz pomoć psihoanalitičke teorije koja će mi pomoći uočiti nesvjesne intencije kazivača i vlastite nesvjesne intencije u kojima ću ukazati na procese projekcije i introjekcije kojima su se bavili Melanie Klein i Donald Winnicott. Teorijski ću se ipak fokusirati na međuodnose psihičkih registra Jacquesa Lacana (Imaginarno, Simboličko i Realno), na primjenjivanje njegovih ključnih pojmova kao što su *objekt malo a*, *Veliko Drugo*, *jouissance* kao i na njegovu interpretaciju odnosa označitelja i označenog.

---

¹ Majstorskim kandidatom postaje onaj šahist koji dosegne 2100 rejting bodova na nacionalnoj rejting listi; FIDE majstor, intermajstor i velemajstor su internacionalne šahovske titule koje dodjeljuje FIDE kada šahist dosegne 2300, 2400 odnosno 2500 rejting bodova te ispuni potrebne norme (vidi www.fide.com; www.crochess.com).

2 Od autoetnografije do lakanovskog subjekta – teorijski okvir rada

Ideju za istraživanje dobio sam čitajući knjigu američkog antropologa Roberta Desjarlaisa, *Counterplay: An Anthropologist at the Chessboard* (2011). Desjarlais piše uglavnom autoetnografski, što me je nagnalo da i sam iskoristim vlastito dvogodišnje iskustvo intenzivnog bavljenja šahom. Njegov fenomenološki pristup istraživanju fokusiran je na detaljno opisivanje raznih emocija koje šahisti doživljavaju prije, tijekom i nakon partije što uključuje i opise nekih njegovih partija šaha. Svakako valja naglasiti se kako veći dio Desjarlaisovog djela sastoji od opisivanja situacija i psihičkih stanja u kojima se šahisti nalaze dok teoriju koristi tek kako bi istaknuo pojedine teme. Teme koje obrađuje obuhvaćaju uglavnom sve što jednom šahistu koji se ozbiljnije bavi sa šahom prolazi kroz glavu što mogu i sam potvrditi iako sam amater. Najveći naglasak stoji na opisivanju očaravajuće odnosno obuzimajuće moći šaha koja kod pojedinih šahista može dovesti i do ovisnosti. Autor ipak navodi i pozitivne aspekte šaha kao što su neopisiva sreća nakon pobjede jakog protivnika i osjećaj moći koji ponekad može pomoći u rješavanju ili ublažavanju nekih društvenih problema ili situacija kao što je na primjer nošenje sa smrću bližnjih. Ono što nedostaje u njegovoj knjizi jest fokus na jednu ili dvije određene teme. Njegov autoetnografski stil pisanja ima prednost u tome što ne pretendira da dokazuje nešto o šahistima, već jednostavno pokazuje njegovo vlastito iskustvo u šahovskom svijetu. Za razliku od Desjarlaisovog pristupa proučavanju šaha za potrebe moga rada šah uopće nije bitan sam po sebi, već kao primjer interakcije čovjeka i objekta.

Osim kulturnoantropološkom, poslužio sam se i psihoanalitičkom literaturom. Radi se o knjizi Melanie Klein, *Zavist i zahvalnost* (1983) i djelu Donalda W. Winnicotta, *Igra i stvarnost* (2004). Teorije projektivne identifikacije bit će od velike koristi u tretiranju šaha kao apsorbirajućeg objekta šahista, koji u nekim slučajevima može predstavljati zamjensku realnost za igrača šaha. Psihoanalitička škola objektnih odnosa uglavnom temelji svoje analize na dinamici odnosa subjekta prema objektu primjenjujući pritom koncepte projekcije i introjekcije. Radi se o svojevrsnom „davanju“ i „uzimanju“ afekata koji sudjeluju u formiranju prvotnog objekta djeteta. Drugim riječima (usp. Fink 2009:1-12) dijete na samom početku svoga života izvan majke ne zna svoj budući materinji jezik, a samim tim ne zna ni izraziti svoje potrebe i zahtjeve. Odnos djeteta prema drugome (bilo da se radi o osobi ili

objektu) nije još u potpunosti prepoznat kao odvojenost ili razlika između osjećaja sebstva i drugosti. Kako osoba raste i razvija se psihički i fizički, broj objekata se povećava i subjektov odnos prema objektima postaje sve kompleksniji. Melanie Klein se uglavnom bavila djecom prepoznavši pritom prednost terapije igrom koja se temelji na odnosu subjekta prema objektu i koja pokušava prepoznati strukturu subjektive psihe pokušavajući ga navesti na izlaganje nesvjesnog dijela psihe upravo kroz igru.

Psihoanalitička teorija Jacquesa Lacana nadovezat će se izravno na teorije projekcije i introjekcije kada govorimo o imaginarnom registru ljudske psihe. Simbolički registar ukazuje na tendenciju čovjeka da simbolizira svijet oko sebe ili bolje rečeno da ga simboliziranog uzima zdravo za gotovo. Kod simboličkog registra subjekt je pod kontrolom Velikog Drugog koje je ekvivalentan pojmu superega. Dakle radi se o pretpostavci subjekta da su simboli više od simbola samih tj. da postoji neki viši poredak koji se ne smije preispitivati. Jednom kad je prvi simbol usvojen, subjektu se čini kao da je svijet oduvijek i bio sačinjen isključivo od simbola te tako simboličko preuzima ulogu generiranja socijalne realnosti. Simbol ili označitelj i označeno pokušavaju upotpuniti *manjak* (vidi Evans 1996:98) koji stoji „iza“ objekta malo drugo ili *objekt malo a* (franc. autre= hrv. drugo) o kojem će biti više riječi kasnije u tekstu. Čini se kao da znak jest esencija objekta, dok je takva istina zapravo iluzorna. Imaginarni i simbolički registar su zapravo nerazdvojni te predstavljaju pokušaj individue da strukturira realnost u uzaludnoj nadi za upotpunjavanjem želje za dohvaćanjem onog dijela objekta koji za individuu predstavlja psihičku, a onda i fizičku integriranost u shvatljivu realnost. Dalje u tekstu ću više pojasniti navedene pojmove.

U posljednjem dijelu rada osvrnut ću se na ideju šaha kao jezika gdje ću pokušati prikazati psihičku dinamiku koja se odvija između šahista i šahovske ploče tj. igre šaha. Pogled na šah (ili bilo koji drugi objekt u koji čovjek ulaže mnogo psihičke i fizičke energije) kao jezik prevođenja stanja sebstva šahista na razumljiviju, univerzalniju simboličku strukturu ukazuje na iluzornost granice prirodnog i kulturnog kod čovjeka. Uzimanje nesvjesnog u obzir bit će od krucijalne važnosti za shvaćanje prije spomenute iluzorne granice između onog simboliziranog, koje čovjek najčešće uzima zdravo za gotovo na svakodnevnoj razini i onog realnog svijeta koji navodno stoji iza svakog simbola. Moja pretpostavka je da su ta dva slučaja istovjetna, ali do problema dolazi upravo kod nemogućnosti čovjeka da prihvati svo svoje doživljeno iskustvo.

Šah materijalizira određene ideje šahista koje su pretočene u konkretne poteze, ali usputno generira beskonačan broj drugih kombinacija iako je broj svih mogućih kombinacija na šahovskoj ploči konačan. Jednako tako možemo razmišljati i o znakovima (slovima i brojevima ili nekim drugim znakovima) jer možemo ustanoviti kako postoji konačan broj kombinacija svih tih znakova, ali je iskustvo stvaranja tih kombinacija uvijek novo. Ovdje naravno isključujem nizanje istih slova u jednoj riječi što bi rezultiralo beskonačnim brojem kombinacija kao i beskonačno ponavljanje istih poteza u šahu.

Kako bih uopće mogao razviti bilo kakvu teoriju o šahu kao jeziku bit će potrebno reći nešto o projekciji, jer će nam upravo taj psihoanalitički koncept omogućiti bolje razumijevanje dinamike između subjekta i objekta. Samo postojanje potencijala subjekta da djeluje na i bude pod utjecajem objekta pokazuje složen skup psihičkih i fizičkih procesa koji tvore dinamiku odnosa između to dvoje.

2.1 Projekcija, imaginarno, ego

Već sam naveo kako je cilj ovog rada pokazati na prikupljenoj etnografskoj građi one momente koji ukazuju na manifestacije psihičkih stanja šahista na njihovim tijelima i posljedice koje takva stanja imaju na partiju šaha. Jedan od psihičkih obrambenih mehanizama kojim se neugodan, nepodnošljiv ili nepriznat psihički sadržaj izbacuje ili projicira izvan subjekta na drugi subjekt ili objekt jest projekcija. Psihoanaliza se tijekom Freudova života, a pogotovo nakon njegove smrti podijelila u niz međusobno različitih interpretacija onoga što je on inicirao. Svaka je verzija psihoanalize preuzela ili stvorila vlastiti fokus-pojam oko kojeg je mogla graditi teoriju i praksu onoga što je za nju predstavljala psihoanaliza. Takav je slučaj i s projekcijom. Ovdje neću iznijeti sve definicije pojma projekcija jer bi to prešlo granice ovog rada. Fokus će biti na interpretaciji projekcije Jacquesa Lacana tj. njegovom konceptu imaginarnog, ali prvo valja iznijeti općenitiju definiciju pojma projekcija kakvu su zabilježili Laplanche i Pontalis u *Rječniku psihoanalize* (1992):

„U samosvojnom psihoanalitičkom smislu, radnja kojom subjekt iz sebe izbacuje i lokalizira u drugome, osobi ili stvari, svojstva, osjećaje, želje, čak i 'objekte' koje ne želi vidjeti ili ih odbija u sebi. Posrijedi je obrana vrlo arhaičnog porijekla, naročito prisutna u paranoji, ali i u 'normalnim' načinima mišljenja poput praznovjerja“ (375).

Ono što je sigurno kad je definiranje pojma projekcija u pitanju jest smjer djelovanja tog obrambenog mehanizma. Projekcija uvijek implicira kretanje nekakvog psihičkog sadržaja od unutra prema van, a subjektov doživljaj tog sadržaja je uvijek negativan, nepoželjan ili nepriznat bilo da je subjekt njega svjestan ili nesvjestan. Smještanje „unutra“ i „van“ predstavlja jedan od temeljnih problema definiranja projekcije (ibid. 377) pošto ne postoji striktna granica između to dvoje, već se „unutra“ i „van“ određuju s obzirom na kontekst koji se analizira. Isto tako postoje različiti pogledi psihoanalitičara na odnos između dinamike projekcija-introjekcija i formiranja jastva ili ega s obzirom na odvojeni vanjski svijet. Nakon ustanovljavanja općenitije psihoanalitičke definicije pojma projekcija Laplanche i Pontalis (1992:378) postavljaju pitanje što je utjecalo na što tj. da li prvotna djetetova dinamika projekcija-introjekcija rezultira odvajanjem vanjskog svijeta od unutarnjeg (stajalište koje je zauzela Melanie Klein) ili je slučaj suprotan, odvajanje ega od vanjskog svijeta predstavlja osnovu procesa projekcije i introjekcije (Anna Freud). Prema njima Freud jednostavno nije dovoljno precizno definirao projekciju i sve implikacije koje ona donosi. Tako će Freud (ibid. 374-381) projekciju spominjati analizirajući i neuroze i psihoze. Naravno da je i sam Freud primijetio kako se ne radi o istovjetnom psihičkom procesu, ali nikada nije izričito naveo koja bi razlika između to dvoje bila. Ono što Laplanche i Pontalis (ibid. 378) zaključuju jest da kod neuroza Freud gleda na projekciju kao na traženje uzroka subjektivih posljedica u vanjskom svijetu, dok kod psihoza, u slučaju Schreber (ibid.), projekcija prethodi potrebi subjekta za kauzalnošću. Ovdje se neću baviti sa svim tim problemima jer će za potrebu ovog rada biti dovoljno izdvojiti projicirana psihička stanja šahista i pokušati dokučiti kako i u kojim slučajevima bi takva psihička stanja bila projicirana. Razlog tomu je količina prikupljenog materijala iz kojeg nije moguće izvesti dublju analizu intervjuiranih šahista jer su intervjui koje sam prikupio prekratki (otprilike jednosatni ili nešto duži intervjui). Psihoanaliza u kliničkom smislu te riječi podrazumijeva stručnost analitičara i veliki broj seansi s analizandom u trajanju od oko jednog sata. Za razliku od Freuda Jacques Lacan će projekciju povezati isključivo s neurotičnom strukturom psihe (usp. Evans 1996:154). Iz mog iskustva čitanja Lacanovih djela, na pojam projekcije nećemo naići gotovo nigdje u njegovim radovima. Razlog tomu je njegova tendencija da proizvodi novu i pomalo kriptičnu teoriju psihoanalitičkog subjekta kojom je pokušao zamijeniti temeljne pojmove Freudove psihoanalize kao što su id, ego i superego. Osim što se spominje na nekoliko mjesta u njegovim radovima pojam projekcije u potpunosti je zamijenjen konceptom imaginarnog

odnosno dijadnim odnosom ega i njegovog imaginarnog ekvivalenta koji ga karakterizira (zrcalna slika ega).

Dylan Evans navodi u *An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis* (ibid.) kako za razliku od većine psihoanalitičara koji projekciju prepoznaju i kod neuroza i kod psihoza, Lacan taj psihički mehanizam pripisuje isključivo neurozama. Za njega će sličan proces prepoznat kod psihoza biti okarakteriziran simboličkim registrom i trijadnom strukturom odnosa u koju je uključen i označitelj. Ekvivalent projekciji u proučavanju psihoza je ono što Lacan naziva *forclusion* (eng. foreclosure; hrv. isključivanje), a razlikuje se od projekcije s obzirom na smjer odnosa između subjekta i objekta. Kod projekcije se psihički materijal izbacuje izvan subjekta dok se kod mehanizma *forclusion* nepriznati objekt vraća subjektu stvarajući u njemu označiteljsku prazninu koja rezultira psihozom kada subjekt u realnom svijetu naiđe na ono što bi takav označitelj inače reprezentirao. Ovdje se neću previše baviti tim slučajem, već će moj fokus biti na Lacanovom registru imaginarnog koji će mi pomoći prikazati dinamiku odnosa između dva šahista, između šahista i šahovske ploče tijekom partije i između šahista i općenito igre šaha.

Kako bi bilo jasnije što Lacan podrazumijeva kada kaže imaginarno bit će potrebno početi od njegovog članka „The Mirror Stage as Formative of the I Function as Revealed in Psychoanalytic Experience“ (1949). Lacan ovdje govori o stadiju zrcala kao o pokušaju novorođenčeta u dobi između 6 i 18 mjeseci da konstruira vlastito sebstvo tj. ego. Njegov nedostatak motoričke koordinacije uzrokovan preranim rođenjem čini ga nesigurnim i ovisnim o drugom od kojeg ono traži potvrdu svoga postojanja. U zrcalnoj slici sebe novorođenče pronalazi garanciju svoga postojanja provjeravajući podudarnost vlastitih kretnji s kretnjama koje vidi u zrcalu, ali postaje paranoično zbog straha od rasipanja slike koja ga reprezentira, koju sada shvaća kao dio sebe. Dijete koje sada već vjeruje da postoji u drugom tj. u slici koja mu garantira cjelovitost počinje pokazivati osjećaj agresivnosti zbog otuđujućeg neprepoznavanja (franc. *méconnaissance*) neistovjetnosti njegovog tijela i slike. „Ego nije u središtu, on nije subjekt nego objekt, on je konstrukcija koja se oblikuje poistovjećivanjem sa zrcalnom slikom“ (Matijašević 2006:128). Iako Lacan u navedenom članku govori o imaginarnim odnosima kao o susretu odnosno poistovjećivanju djeteta s njegovom zrcalnom slikom, takav odnos treba shvatiti šire, što i sam Lacan radi daljim razvojem svoje teorije.

Za Lacana ego jest objekt upravo zbog odnosa ega prema svojoj zrcalnoj slici ili drugom koje doživljava kao slično ili različito od sebe. Paradoksalno, čini se da do konstituiranja ega dolazi zbog poistovjećivanja sa sobom ili s onim što bi ego želio vidjeti kao odraz sebe. Paradoks je u tome što kronološki prije konstituiranja ega ne postoji ono što bi se moglo nazvati sebstvom pošto dijete živi u nerazdvojivoj vezi s majkom ili nečim što bi zauzimalo takvu poziciju. U svojoj knjizi *Strukturiranje nesvjesnog* (2006) Željka Matijašević citirajući Samuela Webera komentira ovaj teorijski paradoks koji je tipičan za Lacana: „No, kaže Weber, ako se odlučno slijedi ta linija argumentacije, o konstitutivnoj snazi slike, možemo se pitati 'kako *imago* može biti prepoznat kao sličan bez identiteta-poput Hegelova Apsoluta-koji se nužno podrazumijeva'“ (129 prema Weber 1995:17)? Ovaj paradoks postat će jasniji kada budem u sljedećem potpoglavlju govorio o Lacanovom simboličkom registru u kojem se uvodi lingvistička instanca označitelja koji predstavlja temelj konstituiranja subjekta u lakanovskom smislu riječi. Dakle ego postoji zato što vjeruje da postoji na nekom drugom mjestu tj. izvan sebe, u vlastitoj preslici ili negaciji. Lacan će takav objekt koji za ego predstavlja samu garanciju njegove cjelovitosti i postojanja nazvati jednostavno drugo (*franc. autre*), a kasnije i objekt *a*.

Lacanovo poimanje objekta *a* (usp. Fink 2009:68-70, 93-110) mijenjalo se usporedno s razvojem njegove teorije te bi za zamišljene okvire ovog rada bilo previše kada bih iznio sve varijante tog pojma. Objekt *a* predstavlja uzrok djetetove žudnje ili žudnju velikog Drugog koju dijete pokušava shvatiti. Veliko Drugo ili samo Drugo zapravo reprezentira povijest jezika-sva tradicija, zakoni, institucije, etika, religije i znanosti koje će djetetovi roditelji prenijeti na njega ne bi li ga naučili kako da komunicira s njima i ostalim pripadnicima simboličkog. Već u zrcalnoj fazi formiranja ega dijete vidi majku kao „odraz“ sebe tj. vidi njen odnos prema sebi u kojem pokušava dokučiti kako ju u potpunosti pridobiti za sebe. Objekt *a* predstavlja nedostatak koji dijete pretpostavlja u onom što bi htjelo biti za majku. Dijete žudi za upotpunjavanjem tog manjka kako bi dobilo majku ili upotpunilo njezinu žudnju, „ali njezina žudnja gotovo uvijek nadilazi dijete: u njejoj žudnji postoji nešto što djetetu izmiče, što je izvan njegove kontrole“ (Fink 2009:68). Kako dijete postupno shvaća da majka ima vlastitu žudnju koja nije usmjerena samo k njemu, ono počinje tražiti svoj „odraz“ u drugima koji su mu slični na bilo koji način kako bi pokušalo upotpuniti žudnju Drugog koji je predstavnik znanja. Dakle postoje dva objekta *a*: 1) onaj na imaginarnoj razini koji predstavlja temelj konstituiranja ega kao o vlastitom odrazu ili onome što bi moglo zauzimati

sličnu poziciju za dijete (najčešće majka) i 2) onaj na realnoj razini koji za Lacana postaje uzrok žudnje koju je nemoguće utažiti zbog nepostojanja cilja žudnje za koju dijete pretpostavlja da ima objekt. Objekt (a) u drugom slučaju postaje evidentan tek nakon što se u realno uvede simboličko.

2.2 Subjekt, simboličko, sublimacija

Dok majka u imaginarnom za dijete predstavlja odraz njega samog tj. garanciju postojanja njegovog ega, ona na simboličkoj razini istovremeno predstavlja Drugo „zato što je Simboličko prisutno u liku odraslog koji drži dijete, koji predstavlja Drugog od kojeg se traži da potvrdi podudarnost slike i originala“ (Matijašević 2006:129). Ta nesigurnost djeteta na imaginarnoj razini koja proizlazi iz paranoične strukture njegovog ega sada traži potvrđivanje njegove cjelovitosti i stabilnosti kod Drugog koje predstavlja izvor znanja. Dakle dijete je već na imaginarnoj razini subjekt simboličkog iako subjektom u Lacanovom smislu te riječi ono postaje tek izlaskom iz Edipova kompleksa. Kao što sam gore već spomenuo, djetetu je potreban jezik kako bi djelomično uspjelo u iskazivanju svojih zahtjeva, ali ono je prisiljeno na usvajanje jako specifičnog materinjeg jezika koji postaje jedini način komuniciranja s roditeljima. Ono je prisiljeno govoriti jezikom Drugog što implicira djetetov zahtjev za nečim što zapravo ne želi, a što na kraju niti ne postoji na realnoj razini. Djetetovi zahtjevi su zapravo zahtjevi Drugog. Usvajajući jezik koji je omogućio da mu roditelji dodijele ime (označitelja koji će ga reprezentirati) subjekt dobiva djelomičnu garanciju svojeg postojanja, ali sada ovisi o označitelju ili preciznije o Drugom i njegovom poopćujućem aparatu. Ovdje se može govoriti o otuđenom subjektu pošto on postoji s obzirom na Drugo kao jezik koje mu nameće specifičnu budućnost. Ovu otuđenost individue moguće je sagledati iz dvije perspektive koje nisu međusobno isključive. Na imaginarnoj razini, ego je otuđen zbog ovisnosti o konstituirajućoj ulozi „kopije“ ega za koju vjeruje da može nadoknaditi nedostatak motoričkih sposobnosti koji je prisutan u najranijem djetinjstvu. Ključnu ulogu u konstituiranju ega, ali i njegovog otuđenja ima objekt *a* koji mijenja svoju poziciju s majke na druge osobe ili objekte koji bi mogli preuzeti njegovu reflektirajuću ulogu. Do druge otuđenosti individue dolazi uvođenjem simboličkog u realno gdje objekt (a), kako ga Lacan označava kada misli na objekt uzrok žudnje, uzrokuje žudnju subjekta koja je zapravo žudnja Drugog. Kako bi Lacanovo poimanje žudnje Drugog bilo jasnije osvrnut ću se na tumačenje žudnje Brucea Finka (2009:58-59) da je dijete produkt žudnje svojih roditelja pošto su ga oni odlučili donijeti na ovaj svijet bez njegovog odobrenja. Dijete je puno prije svog rođenja

uzrokovano žudnjom svojih roditelja, žudnjom Drugog. Ono žudi za upotpunjenjem majčine žudnje ili žudnje Drugog, ali nikada „ne uspijeva biti jedini objekt žudnje Drugog“ (ibid.). Preklapanje žudnje Drugog i subjektive žudnje je nemoguće, pa on uviđa nemogućnost upotpunjenja majčine žudnje što rezultira raskidanjem iluzorne veze majka-dijete. Ono što ostaje nakon raskida te veze ili razdvajanja jest objekt *a* koji se „može shvatiti kao *ostatak* koji je proizveden kada se hipotetičko jedinstvo slomi, kao posljednji trag tog jedinstva, kao posljednji *podsjenik* na njega“ (ibid. 69). Ipak, subjekt neće tako lako odustati od ideje o vlastitoj cjelovitosti te će ustrajavanjem na održavanju te iluzije kreirati fantazme kojima će moći manipulirati na način kako bi se prvotna veza činila stvarnom i uzbuđujućom. Subjekt će pokušati uživati u žudnji Drugog tj. u fantazmatskom jedinstvu majka-dijete, ali će taj užitak biti najčešće bolan jer neće nikada biti užitak u onome što subjekt zapravo očekuje kao objekt njegovog užitka. Takav užitak Lacan će nazvati *jouissance* koja predstavlja prekomjerni užitak subjekta u prijanjanju uz objekt *a* preko fantazmi. Fink (ibid.) kaže kako je takva *jouissance* zapravo druga *jouissance* jer ona implicira postojanje subjekta koji pokušava uživati jednako kao što je uživao u iluzornom jedinstvu majka-dijete koje je sada izgubljeno. Simbolizacijom pretpostavljenog prvotnog jedinstva s majkom subjekt se sada njega „sjeća“ kroz kreirane fantazme te ga želi ponoviti. Paradoks koji sam spomenuo u prošlom potpoglavlju sada postaje jasniji. Kronološki raniji događaji dobivaju značenje tek u budućnosti kada dolazi do simbolizacije subjektovog navodnog jedinstva s majkom iz prošlosti i samim tim doživljavaju se kao da su stvarno postojali u obliku u kojem subjekt želi u njima uživati nakon simbolizacije. Dakle ono što u sadašnjosti za subjekta predstavlja „istinu“ tj. temeljnog označitelja nekadašnje veze s majkom, utječe na prošlost koja se sada čini oduvijek poznatom zbog tog označitelja. Prošli događaj dobiva značenje tek u budućnosti s obzirom na temeljnog označitelja. Tako pokušaj subjektovog užitka u fantazmi pretpostavlja postojanje događaja koji se nikad nije dogodio, ali u kojem subjekt i dalje ustraje uživati. Konstituiranje ego odvija se na sličan način jer ego dolazi u postojanje tek nakon što je dijete pronašlo sličnost s nečim drugim. Pronalaskom garancije sigurnosti, cjelovitosti i postojanja kod drugog konstituira se ego kao dvostruki odraz djeteta. Odraz je dvostruk jer implicira prvotno jedinstvo djeteta s majkom koje se može shvatiti kao identitet djeteta. To znači da ono u samome sebi vidi svoj odraz na temelju čega se konstituira ego kao ovisan o odrazu tj. majci. Prijelaz iz imaginarnog u simboličko ili preciznije, uvođenje simboličkog u realno omogućeno je reprezentirajućom moći označitelja, a proces sublimacije ovdje igra ključnu

ulogu u prilagođavanju seksualnih i agresivnih nagona društvu kako oni ne bi bili shvaćeni kao perverzni.

Kako je sublimacija jedan od neistraženijih psihičkih procesa u psihoanalitičkoj teoriji najbolje je početi s definicijom kako su je zapisali Laplanche i Pontalis:

„Proces čije postojanje Freud postulira kako bi objasnio ljudske aktivnosti naizgled ni u kakvoj vezi sa seksualnošću, ali čije je ishodište sila seksualnog nagona. Freud je među aktivnosti sublimiranja uvrstio prvenstveno umjetničko djelovanje i intelektualno istraživanje.

Za nagon se kaže da je sublimiran u slučaju kad biva preusmjeren na novi, neseksualni cilj i kada teži objektima koji se pozitivno društveno vrednuju“ (1992:457).

Laplanche i Pontalis (ibid. 457-459) dalje navode kako je Freud često spominjao sublimaciju, ali nikada nije objasnio kako ona zapravo djeluje, kakva je uloga objekta i cilja nagona koji se sublimira i što se točno smatra sublimiranom aktivnošću. Ipak, moguće je izvesti određene zaključke o Freudovom poimanju sublimacije: 1) sublimiraju se nastrani, perverzni dijelovi seksualnog uzbuđenja koji su neprihvatljivi za društvo ; 2) neseksualne funkcije se mogu seksualizirati , ali vrijedi i obratno; 3) sublimiranje ovisi o narcističkoj dimenziji ega; 4) osim seksualnih nagona sublimirati se mogu i oni agresivni.

Za razliku od Freuda Lacan će na sublimaciju gledati nešto drugačije. Kako navodi Dylan Evans (1996:200-201) Lacan ne vjeruje u mogućnost potpune sublimacije kao što je to slučaj kod Freuda jer bi ona implicirala nestajanje neurotičkih simptoma kao takvih. Dok je Freud vjerovao da perverzija omogućuje potpuno oslobađanje energije libida, Lacan tvrdi kako perverzija nije samo prirodan način oslobađanja libida, već je ona strukturiran odnos prema nagonima koji su i sami prije lingvističke nego li biološke sile. Za Freuda je sublimacija predstavljala preusmjerenje nagona na drugi (neseksualni) objekt, a Lacan će reći kako se ne mijenja objekt, već njegov položaj u strukturi fantazme tj. označitelj koji reprezentira taj objekt. Lacan pripisuje sublimaciju umjetnosti i kreativnosti, ali i nagonu smrti koji u slučaju sublimacije predstavlja volju za stvaranjem iz ničega kao i tendenciju sublimnog objekta da svojom sposobnošću da fascinira dovodi do smrti i uništenja.

Lacanovo shvaćanje sublimacije ili bolje rečeno simboličkog registra puno je jasnije kada se u njega uvede uloga znaka (odnos označitelja i označenog). Već je Freud u analizi *fort-da*² igre shvatio kako je njena uloga simboličkog karaktera. Dijete kontrolira majčinu prisutnost i odsutnost na simboličkoj razini u igri koja mu daje moć kontroliranja gubitka majke. U toj igri dijete izgovara „o-o“ (fort) dok baca predmet, a dok ga vraća izgovara „a-a“ (da) uživajući pritom u uspjehu ovladavanja neugodnim trenutkom vraćanjem nestalog predmeta. Lacan je u toj igri uočio nešto više od Freudovog prisilnog ponavljanja stvari, naime stvaranje značenja samim postojanjem razlike između „ondje“ i „ovdje“ od kojih se igra sastoji. Kako bi ovakvu teoriju znanstveno argumentirao Lacan se poslužio lingvističkom teorijom Ferdinanda de Saussurea uvodeći vlastito tumačenje nastanka značenja. Matijašević kaže kako se Lacan kod Saussurea oslonio „na ideju da značenje ne nastaje kao odnos između označenog i označitelja nego na odnos među samim označiteljima. Ako Saussure tvrdi da su označitelj i označeno međuvisni, Lacan ispravlja Saussurea tvrdeći da je označitelj primaran i da proizvodi označeno te učinci označitelja na subjekt čine nesvjesno i također tvore cijelo područje psihoanalize“ (2006:122). Uloga označitelja u konstituiranju subjekta postaje jasna samim ulaskom subjekta u simboličko tj. prolaskom kroz Edipov kompleks. Kao što sam prije naveo dijete je na imaginarnoj razini u dijadnom odnosu s majkom, ali neuspjeh koji ono doživljava prilikom pokušaja upotpunjenja majčine žudnje dolazi do njega usporedno s uključivanjem trećeg člana u taj odnos koji stoji na putu apsolutnog posvećenja majke djetetu. Dijete shvaća kako majka žudi za nečim drugim doli za samim djetetom. Otac s uvođenjem falusa³ (lakanovski temeljni označitelj) u dijadni odnos djeteta i majke predstavlja zabranu užitka djeteta u incestom odnosu s majkom. Upravo je uloga tog označitelja uvođenje subjekta u simboličko čime je on prisiljen na odricanje od dijela *jouissance* u kojoj će sada uživati govoreći pošto će ta *jouissance* biti prepuštena Drugom kao jeziku. Dakle odustajanje subjekta od užitka u dijadnoj vezi s majkom rezultira pokušajem da se taj užitak pronađe negdje drugdje, naime u Drugom. Nakon što je subjekt konstituiran u simboličkom pomoću različitih označitelja, on počinje vjerovati u znanje koje je usvojio na način da mu se čini kao da oduvijek vidi „istinu stvari“ u svijetu oko sebe. Čini mu se da je svijet oduvijek bio onakav kako su ga o njemu naučili iako je jednako moguće da je naučio sasvim drugačiju „priču“ o

---

² Vidi drugo poglavlje u *Beyond the Pleasure Principle* (1961:10-17) Sigmunda Freuda

³ Vidi „The Signification of the Phallus“ u *Écrits* 2006 str. 575-584.

svijetu. Takav je učinak temeljnog označitelja da on počinje retroaktivno označavati sve ostale označitelje. „Lacanov je naglasak upravo na tom retroaktivnom karakteru učinka označivanja u odnosu na označitelja, na tom (za)ostajanju označenog u odnosu na napredovanje označiteljskog lanca: značenjski učinak je uvijek proizveden unatrag, *après coup*“ (Žižek 2002:143-144).

Proces sublimacije opisan je nešto jednostavnije konceptom prijelaznog objekta Donalda W. Winnicotta. U svojoj knjizi *Igra i stvarnost* (2004) Winnicott izlaže ideju prijelaznog objekta kao onoga što omogućuje uključivanje djeteta u društvo. Ovo se može shvatiti i kroz gore navedenu Lacanovu teoriju u kojoj bi prijelazni objekt služio prelasku djeteta iz imaginarnog odnosa s majkom u simbolički odnos prema Drugom. Dakle prijelazni objekt funkcionira gotovo poput Lacanove fantazme koja striktno imaginaran odnos podiže na simboličku razinu (prijanjanje uz objekt *a*) ne napuštajući ideju o prvotnoj izgubljenoj vezi djeteta s majkom. Ipak, čini se da Winnicottov prijelazni objekt prethodi lakanovskom kreiranju fantazme jer fantazma funkcionira kao difuzija prijelaznog objekta u kulturi. Winnicott (ibid. 20) kaže kako dijete polaže određena prava na takav objekt, ali si uskraćuje apsolutnu moć nad tim objektom. Ono je jako pažljivo prema tom objektu iako ga je istovremeno u stanju jednako voljeti koliko i mrziti. Objekt ne smije nikada biti promijenjen osim ako dijete samo to ne odluči napraviti. On mora preživjeti svu instinktivnu ljubav i mržnju, kao i agresiju. Objekt se djetetu mora činiti kao da ima vlastitu realnost i pokretnost. Za nas takav objekt dolazi izvana dok za dijete to nije slučaj. On ne dolazi niti iznutra, dakle nije halucinacija. Objekt je postepeno dekteksiran, ali nije zaboravljen već jednostavno gubi svoje značenje koje se raspodjeljuje po polju kulture. Evo kako Winnicott definira prijelazni objekt : „Naravno, ne radi se o tome da je sam objekt prijelazan. Objekt predstavlja dojenčev prijelaz iz stanja u kojem je sjedinjen s majkom u stanje odnosa s njom kao nečim što je izvanjsko i odvojeno“ (ibid. 30). Ovdje se prije radi o odnosima dijete-majka-realnost, nego o samom objektu shvaćenom materijalno. Sam objekt služi utilizaciji odnosa majka-dijete pomoću objekta koji takav odnos predstavlja simbolički. Neodrživa veza dobiva svoju ulogu u društvu na način da se libidna energija preko prijelaznog objekta gubi, ali zato dijete stvara društvene veze tj. simbolizira izgubljenu vezu s majkom kroz institucionalizirane intersubjektivne odnose.

Sada se već može postaviti pitanje kakve veze imaju pojmovi kao što su projekcija i sublimacija sa šahom. Kako bih mogao donekle odgovoriti na ovo pitanje u nastavku teksta ću opisati početak ovog istraživanja koje sam započeo sa sasvim drugačijom idejom od one

kojom se ovdje bavim, naime iščitavanjem manifestacija nesvjesnog u šahu. Pojam nesvjesnog će ovdje biti shvaćen u Lacanovom smislu te riječi. Lacanovo poimanje nesvjesnog usko je vezano uz pojam lingvističkog, govora, diskurza i Drugog (Evans 1996:219-220). Ovo može biti shvaćeno na nekoliko načina, ali najbitnije je da Lacan na nesvjesno ne gleda kao na biološki određivo prebivalište instinkata kao što je to bio slučaj kod Freudovih sljedbenika (ibid.) Nesvjesno je za njega prebivalište Drugog odnosno memorija sačinjena od označitelja koji su odredili život određenog subjekta (ibid.). Lacanov argument iza njegove tvrdnje da je „nesvjesno strukturirano kao jezik“ (1993:167) jest uloga označitelja u psihoanalizi. Jedini način kako analitičar može donekle doprijeti do nesvjesnog materijala analizanda jest ako ga uspije potaknuti da otkrije označitelje koji su odigrali ključnu ulogu u formiranju njega kao subjekta (Evans 1996:220). Dalje u tekstu ću reći nešto više o vezi između Lacanovog nesvjesnog i šaha.

Lacanovim pojmovima imaginarnog i simboličkog pokazat ću kako se dva ega šahista sukobljavaju, poistovjećuju i podržavaju u šahu koji može funkcionirati kao zrcalo njihovih karaktera. Na simboličkoj razini subjekti će biti određeni rejtingom koji predstavlja njihovu kvalitetu igranja šaha (iako ne uvijek realnu, već univerzaliziranu) u kojem pokušavaju pronaći istinu skrivenu na ploči sa šezdeset četiri polja. Emocije koje preplavljaju šahiste tijekom partije zapravo su izbijanja nesvjesnog koja većina šahista pokušava sakriti na bilo koji način. Osim materijala koji sam prikupio intervjuirajući svoje kazivače govorit ću i o svom odnosu prema šahu koji je iz fascinirajućeg postepeno prerastao u pomalo ovisnički. Iako ću govoriti o šahistima koje sam intervjuirao smatram da će moje iskustvo igranja i proučavanja šaha najbolje poslužiti kao osnova teoretiziranja šaha kao zrcala karaktera, sredstva sublimacije i objekta projekcije. Jednosatni intervjui su jednostavno prekratki da bih na temelju njih mogao reći išta o intervjuiranim osobama s ikakvom sigurnošću te ću se stoga pouzdati u poznavanje sebe.

3 Početak istraživanja

Kada sam prije dvije godine započeo ovo istraživanje krenuo sam s idealističkom idejom kako ću pronaći nekakvu mističnu istinu koja leži u osnovi svakog odnosa šahista prema šahu. Htio sam od svojih kazivača dobiti dokaze o ekstatičnim iskustvima kod šahista, a da zapravo nisam bio siguran što bi točno bilo moje poimanje ekstatičnog u šahu. Očekivao sam iskaze o iskustvima zanosa tijekom šahovske partije. Zapravo sam ciljao na pronalazak nečega sličnog religijskom ekstatičnom iskustvu. Ubrzo sam shvatio kako nisam ni započeo istraživanje, a već na njega projiciram konačne rezultate. Kako nipošto nisam htio odustati od svoje ideje, odlučio sam se fokusirati na smrtne slučajeve koji su se dogodili tijekom šahovske partije, jer sam očekivao da ću se tako približiti onom misterioznom koje sam pokušavao dohvatiti svojim teorijskim aparatom. Mislio sam da bi ekstatični doživljaji mogli uzrokovati smrtne slučajeve zbog intenziteta takvih doživljaja. Odbacio sam i tu ideju kako bih mogao krenuti u istraživanje bez očekivanja, barem donekle. Htio sam vidjeti da li možda mogu iz intervjua i vlastitog šahovskog iskustva uočiti momente proboja nesvjesnog. Već sam nakon prva dva intervjua počeo uviđati kako karakter šahista koje sam intervjuirao i njihov način igre (izbor otvaranja, defenzivnost ili ofenzivnost, sklonost žrtvovanju figura) imaju nešto zajedničko.

Moja je namjera bila provesti istraživanje u šahovskom klubu „Zagreb“ zbog kratke udaljenosti kluba od stana u kojem sam tada živio (prije otprilike 2 godine). Ipak kontaktiranje kazivača nije bio lagan zadatak. Razlog tome bila je sumnjičavost predsjedništva kluba prema ciljevima mojeg istraživanja. Uporno su me ispitivali da li radim kao novinar i da li je moj intervju pravne naravi. Problemi su počeli kad sam poslao e-mail predsjedniku kluba objasnivši u poruci ciljeve mog istraživanja. Nakon što nisam dobio odgovor nekoliko dana, odlučio sam kontaktirati tajnika istog kluba. On me pak uputio domaru kluba i kandidatu za šahovskog majstora, R.-u. U razgovoru s R.-om došlo je do nesporazuma, gdje je on krivo shvatio moje namjere. Pomislio je kako je istraživanje možda usmjereno nekim političkim i pravnim pitanjima, iako sam više puta naglasio da se radi o istraživanju namijenjenom kolegiju „Antropologija sporta“ te kako sam student Filozofskog fakulteta na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju. Do drugoga nesporazuma došlo je u istom razgovoru kad sam R.-u rekao da me njemu uputio tajnik kluba, kojega sam nazvao netom prije. R. je mislio da govorim o predsjedniku ZŠS-a (Zagrebački šahovski savez). Nakon razgovora s predsjednikom, koji je ujedno i odvjetnik, R. mi je rekao da mu nadređeni

ne dopuštaju da ga intervjuiram bez da pošaljem dopis na adresu ZŠS-a. Nazvao sam tajnicu ZŠS-a koja mi je objasnila da je najbolje da osobno pričam s predsjednikom te dodala kako on „zna biti sumnjičav oko takvih stvari“. On mi je odmah dao dopuštenje da intervjuiram R.-a, nakon što sam mu ukratko objasnio ciljeve mog istraživanja.

19. veljače 2015. zabilježio sam svoje prvo iskustvo u šahovskom klubu „Zagreb“ (Masarykova 22), gdje sam intervjuirao V-a. Kako sam R.-a već bio upoznao, računao sam na to da će me on upoznati s ostatkom kluba. Ipak, R. je kao domar kluba prilično zauzet većinu vremena, pa sam pokušao upoznati nekoga preko partije šaha. Na moju žalost svi su šahisti bili udubljeni u svoje partije i jedino što sam dobio bili su znatiželjni pogledi članova upućeni novoj pridošlici. Ubrzo mi je prišlo nekoliko članova, a njihovo prvo pitanje bilo je: „Vi isto igrate šah?“. Na moje „Da“, nastavili su gledati neku od partija šaha koje su se tamo igrale. Neprestano su se mogli čuti komentari igrača ozlojađenih nakon lošeg poteza, prigovaranja, ogovaranja, savjeti upućeni nekom od igrača koji nikako nisu htjeli čuti ni riječi koja bi ih mogla omesti u intenzivnom razmišljanju. Dok sam promatrao jednu partiju, jedan je od igrača neprestano naglašavao kako je „šah jedna jako zanimljiva igra“. Kada je prošao otprilike jedan sat otkada sam ušao u klub, jedan mi je šahist ponudio da odigramo partiju šaha. Izgubio sam, ali se zbog toga nisam loše osjećao, jer sam znao da igram protiv iskusnijeg igrača.

4 Apsorpcijska moć šaha

4.1 Posvećenost, ljubav i ovisnost

Ne sjećam se svojeg prvog iskustva igranja šaha, ali znam da mu nikada prije nisam posvećivao previše vremena. Negdje u listopadu 2014. godine odlučio sam detaljnije proučiti šah. Krenuo sam s predumišljajem kako će mi šah pomoći u intelektualnom i kreativnom izražavanju. Znajući da moj cimer posjeduje šahovski set, zamolio sam ga da ga donese u Zagreb. On nije bio oduševljen s igrom koliko i ja, pa sam očajnički počeo tražiti osobu s kojom bih mogao igrati. Kako ispočetka nisam uspio nikoga od svojih poznanika zainteresirati za šah, počeo sam igrati na internetu, preciznije na stranici www.chess.com. Ubrzo sam shvatio da je stranica prepuna besplatnog edukativnog sadržaja, nakon čega sam svakodnevno provodio najmanje dva do tri sata proučavajući ili igrajući šah. Nedugo nakon toga kupio sam i svoju prvu šahovsku literaturu. Knjiga se zove *Šah-igra miliona* (1973) autora Dragoslava Andrića. Nakon toga me igra potpuno obuzela. Slušajući jedno predavanje na kolegiju „Derrida i književni tekst“, odlutao sam u mislima i zamijenio položaj mojih kolega u predavaonici s položajem figura na šahovskoj ploči. Razmišljao sam kako bih mogao najbrže matirati kralja kojega je naravno predstavljao profesor. Ista se stvar ponovila u nekoliko kasnijih slučajeva, gdje sam okolinu u kojoj bih se našao, zamišljao kao šahovski problem. Kao da je šah postajao dio mog perceptivnog aparata, kao nove naočale kojima svijet vidim kroz prizmu mog kratkog, ali intenzivnog šahovskog iskustva. Izgleda kao da sam se putem projekcije vlastitih afekata identificirao s objektom (šahom) u kojemu sam pronašao jedan od čvrstih identitetskih temelja. Pretvorio sam šah u „dobar objekt“ ili riječima Melanie Klein, u „dobru dojk“ (Klein 1983).

„U ovim fantazijama, Ja uz pomoć projekcije dolazi u posjed vanjskog objekta, prvenstveno majke, koji postaje dopuna sebstva. Ovaj objekt počinje u stanovitoj mjeri predstavljati Ja, a takvi procesi po mojem mišljenju tvore osnovu poistovjećivanja putem projekcije ili 'projektivnog poistovjećivanja'“ (Klein 1983:287).

Govoreći o introjekciji dojki kod djece kao prototipu doživljavanja objekata, Klein objašnjava kako dijete projekcijom unutarnjih poticaja (dobrih i loših) na dojke, očekuje uzvraćanje istih projiciranih osjećaja od strane objekta (dojke, šaha, voljene osobe itd.). Ako prilagodimo ovakvu teoriju šahu, možemo pretpostaviti da je šah način na koji možemo ovladati objektima

koji za nas predstavljaju bitne odrednice našeg življenja. Radi se o pojednostavljenju realnosti, kompleksnosti i surovosti ljudskog života na razinu objekata kojima čovjek može barem donekle manipulirati. Desjarlais, citirajući Claude Levi-Straussa, ističe istu potrebu čovjeka da manipulira fenomenima koji ga okružuju :

„Kad je manji, objekt kao cjelina se čini manje zastrašujućim. Kvantitativno umanjen, čini nam se kvalitativno pojednostavljen. Preciznije, ovakva kvantitativna transpozicija proširuje i produbljuje našu moć nad tom stvari, a s njom potonje možemo u treptaju oka shvatiti, procijeniti i razumjeti“ (Desjarlais 2011:43 prema Levi -Strauss 1966:23).

Osjećaj moći je temelj izbjegavanja paranoičnosti djetetovog ega, koji je u samim počecima života krhak i nesiguran, bez čvrste garancije identiteta koji mu je prijeko potreban. Isto je i s odraslim osobama, jedino je broj objekata u kojima individua pokušava naći garanciju svog identiteta veći, a i sami su međudnosi unutarnji objekti-subjekt-vanjski objekti-realnost mnogo kompleksniji.

Igra predstavlja takvo jedno ovladavanje vanjskim svijetom, pa ću se stoga u ovom radu više baviti sa šahom kao igrom, nego kao sportom. Ovo ne znači da su igra i sport dvije potpuno različite stvari. Šah je činjenje i mišljenje koje spaja ove dvije kategorije. On je kompetitivan, ima specifičan cilj i posebna pravila čije međusobno kombiniranje šah čini prilično ezoteričnom igrom. Ne želim strogo razdvajati pojmove igre i sporta, pa ću zaključiti da je sport samo kulturno normiranje i institucionaliziranje igra. Naglasak stavljam na igru iz čisto teorijskih razloga. Psihoanalitička teorija koju koristim govori o igri, a ne o sportu.

„Da bi se kontroliralo ono što je izvana, stvari treba činiti, ne samo misliti i željeti, a da bi se stvari činile potrebno je vrijeme. Igranje je činjenje“ (Winnicott 2004:59).

Iz do sada navedenih teorijskih pretpostavki možemo zaključiti da će se analiza etnografskog materijala sastojati u pronalasku radikalizacije spomenutog poistovjećivanja s objektom. O takvoj obuzetosti govorio mi je i R. Kada sam mu spomenuo kako, od kada sam počeo igrati šah, sve više vremena posvećujem toj igri, komentirao je: „Malo Vas... malo Vas obuhvaća“? Potom mi je ispričao kako je i on u početku bio obuzet šahom te kako je radio sve samo da može igrati:

„To je sličan primjer kad sam ja došao u Dubrovnik.. Znači davali su mi ovi, po 5-0 su me mlatili, a ja sam u roku te 2 g. prešao tih 5 kategorija bez ičije pomoći, bez ono... doduše imao

sam knjige zato što sam radio. Da to je jedan isto događaj... Jahnickija se zvao, Nikola, u bolnici. Ja sam bio na nekim pretragama... nešto je bilo crijevo i znam da sam imao kristal, šta ja znam i sad ja kažem ovom oću ovaj na turnir, doktoru. „Ne, ne možete“, kaže, „ne možemo Vas sad pustiti“, a ja kažem: „Ja idem, a Vi...“. Kaže on: „Morat ćete potpisati“. „Potpisati ću“, ja kažem. I sad kad sam se ja vratio iz Torina, ja mu novine donio. 2. mjesto i onda se on iznenadio da.. a to je volja, silna volja, silna ljubav, želja...”

Iako se radilo o njegovom zdravlju, R. je odlučno otišao na turnir koji mu je bio važniji od medicinskog upozorenja. Zanemarivanje društveno dominantnijih institucija kao što je medicinska zorno prikazuje fokus ega na jedan objekt, a to je u ovom slučaju šah. Privilegiranje jednog „dobrog“ objekta rezultira subjektivim očekivanjem povratnog afekta. Uloženi trud se očekuje kao povratna informacija, jer što su trud ili afekcija veći, to je i strah od gubitka objekta ili onoga što on predstavlja veći. Takav odnos prema objektu iziskuje sve više i više truda, vremena i afekcije, kako bi garancija cjelovitosti identiteta bila veća. Ipak, R. se nije tada bavio samo šahom, već je istovremeno radio i pohađao glazbenu školu, ali se silno trudio da svaki djelić svog slobodnog vremena posveti šahu:

„Aha, to je na ulazu u grad, ravno za stepenice prema Srđu. 334 stepenice. Ja sam ih dnevno prelazio jedno.. a sve zbog šaha.. minimum 4 puta. Znači u jednom smjeru imate toliko. Sad pomnožite 4 puta koliko sam ja.. Znači radio sam, išao sam u muzičku školu, ali sam po noći radio, onda bi žurio na šah da bi opet odigrao u klubu i to. Nadmetali bi se itd. Kolika je tu bila ljubav. Znači nema... jednostavno probija zid. Ako oćeš igrati i vuče Vas nešto i tako. A tada si si vidio rezultat, mislim, ništa specijalno, ali u odnosu na moj, koji sam uvijek radio i sve druge imao obaveze od A do Ž, mislim ja sam i prezadovoljan sa time sve što sam postigao“.

Baš kao i R. i V. je počeo igrati šah u svojoj 17., 18. godini, ali je tada šahu posvećivao tek koji sat dnevno. Unatoč tome, V. se također složio kako je šah igra koja kod nekih uspijeva u potpunosti apsorbirati identitet čovjeka.

„Svi oni koji su ušli malo ozbiljnije u šah teško mogu ovaj.. se osloboditi toga. Teško se osloboditi toga, jer ovaj... Čovjek je toliko u tome da skoro gubi mjeru. Ja znam neke priče ovaj.. jedna žena je govorila: 'Bolje bi bilo da mi je muž pijanac, nego što igra šah! Ovo je nemoguće! Njega nema nikad doma!' To je u šahu tako. To je toliko.. i nema.. Svi oni koji su malo dublje ušli u to, a takvih je jako puno, teško će se osloboditi tog šaha da ne igraju uopće.“

Oba kazivača su se, uz šah, bavila i drugim poslovima ili hobijima. Iako su bili očarani šahom, nisu se u potpunosti prepustili apsorpcijskoj moći šaha, jer su istovremeno radili. Drugim riječima, nisu dopustili da im šah bude bitniji od posla od kojeg su zarađivali za život. Zanimljivo je da ni R. niti V. u svojim šahovskim počecima nisu izgradili tipično zapadnjačku monogamnu vezu te su iz tog razloga većinu slobodnog vremena posvećivali šahu. Desjarlais navodi nešto radikalniji primjer odnosa jednoga šahista i njegove partnerice. Naime, spomenuti šahist, koji je ujedno i blogger, napisao je tekst naslovljen „Da se vratimo važnijim stvarima“ (Desjarlais 2011:43) u kojem objašnjava kako ga je zbog šaha napustila njegova djevojka.

„Sada kada je sve gotovo, iskreno mislim da sam zapravo sretan. (...) Dok sam bio s njom (...) rijetko sam mogao igrati šah i trebao sam odmah shvatiti da to tako neće funkcionirati. Koliko god da me učinila sretnim, šah me činio sretnijim i osjećao sam se loše što sam ga zapostavio na 2 mjeseca... uistinu mi je nedostajao šah. Kada idući put budem ulazio u vezu, najprije ću razjasniti kako mi je šah prioritet, a ako ne može podnijeti činjenicu da će šah ponekad biti važniji od drugih stvari, onda *adios senorita* (sic!)... Da, šah je jedina stvar u mom životu oko koje sam siguran, jedina stvar kojoj se neću prestati sviđati i koja neće prestati brinuti za mene. On je moj bijeg, moja želja i moja strast“ (ibid.).

Iz ovog primjera je očito da šah ponekad može u potpunosti zasjeniti društveni život šahista. Oni koji šah prihvate kao zamjensku realnost, vrlo će se teško sjetiti da iza šahovske ploče postoji stvaran svijet. Kao što sam prije spomenuo, svi će afekti biti usmjereni na naizgled malu površinu šahovske ploče prema kojoj će šahist stvoriti kompleksnu mrežu afekata koji će biti ulog u garanciju opstojnosti identiteta tog šahista. Naglašavanjem ovakvog proždirućeg aspekta šaha ne želim postulirati nikakve generalizacije, već samo istaknuti kako u slučajevima prekomjernog „konzumiranja“ ove igre može doći do potpunog zanemarivanja većine društvenih institucija.

Nekoliko je mojih kazivača tijekom intervjua isticalo riječ ljubav kada bi pokušali opisati svoje osjećaje prema šahu, ali ovoj riječi treba pristupiti s oprezom jer iz mogjeg iskustva upražnjavanje takve ljubavi implicira ignoriranje okoline i sate neprekidnog igranja šaha. L. M. je ovako opisao povratak šahu kada sam ga pitao kako proživljava loše odigrani turnir:

„Ja nakon svakog lošeg turnira počnem reko gotovo je, ostavljam se šaha, neću više, nema teorije, ne mogu si dozvolit više da me ono takvi pobjeđuju, ali ne, prođe brzo. Nešto ima u

tome. Baš je zarazno. Ne znam kako bi objasnio. Recimo jedan ovaj moj iz kluba stariji čovjek, on kaže ko nije počeo igrat šah, kaže ja uvijek savjetujem da ni ne kreće. Kaže to je ko ovisnost neka. Baš ono tjera te. Nikad ne možeš sve znat, a uvijek želiš znat. Nešto te tjera na to“.

Upravo iz izjava „Nešto te tjera na to“ i „Nešto ima u tome“ postaje jasnije koliko je tanka granica između ljubavi i ovisnosti. Ta privlačnost objekta proizlazi iz pretpostavke da u njemu ima nešto više od onoga što se nadaje na prvi pogled. Ovdje se valja vratiti na Lacanov objekt *a* o kojem sam govorio u teorijskom dijelu rada. Evo kako Slavoj Žižek opisuje ovaj ključan pojam lakanovske psihoanalize:

„Taj 'višak' u predmetu koji ostaje isti u svim mogućim svjetovima je „ono u njemu što je više od njega samog“, što znači lakanovski *objet petit a*: uzalud za njim tragamo u pozitivnoj realnosti, jer on nema pozitivnu postojanost – jer je samo opredmećenje praznine, diskontinuiteta otvorenog u realnosti pojavljivanjem označitelja“ (2002:135).

Ono što tjera nekog da se vrati objektu ili aktivnosti s kojima je imao neugodna iskustva jest upravo pretpostavka da u njima postoji nešto što je vrijedno povratka i novog pokušaja – da u njima postoji „nešto više od njih samih“. Nemogućnost dohvaćanja objekta *a* ili uzroka žudnje generira jaču žudnju za objektom o kojemu je riječ – radi se o beskonačnom ponavljanju pokušavanja dohvaćanja onoga što očekujemo da ćemo otkriti o objektu. Ljubav prema nekome ili nečemu je „zapravo ono što sačinjava ostatak u žudnji, naime njen uzrok, te podržava žudnju kroz manjak njenog zadovoljenja, pa čak i nemogućnost“ (Lacan 1999:6). Čini se kako žudnja postoji radi žudnje u odnosu L. M.-a prema šahu od kojeg ne očekuje ništa osim da ga igra:

„Iskreno nemam nekih očekivanja. Idem zato što volim igrat šah. To je jedini razlog. I da nema, da je kotizacija 100 kuna i da ništa ne osvajaš platim zato što ono volim igrat šah“.

Kako većinu svojih kazivača ne poznajem više od onoga što sam o njima uspio saznati iz jednosatnih intervjua, ne znam da li je itko od njih uspio iz osjećaja posvećenosti i ljubavi prema šahu razviti ovisnost o toj igri. Iako nitko od mojih kazivača nije spominjao takve slučajeve nije teško zaključiti da posvećivanje većine slobodnog vremena nekoj aktivnosti implicira određena odricanja od i zanemarivanja drugih. Tako sam tražeći takve slučajeve i sam postao jednim. Trebalo mi je otprilike 2 godine da shvatim ironiju cijelog mog istraživanja. Postepeno otkrivanje šahovske teorije koja uključuje teoriju otvaranja, tipične

matne napade, taktičke kombinacije, strategije u završnicama partije i ostale specifičnosti igre dovelo je do zanemarivanja aktivnosti kojima sam se bavio prije otkrića šaha. Ponekad sam se čak uvjeravao kako provodim toliko vremena igrajući i proučavajući šah samo kako bih mogao bolje shvatiti odnos šahista prema toj igri te napraviti kvalitetnije istraživanje. Ispalo je da je slučaj bio suprotan. Temu diplomskog rada na studiju etnologije i kulturne antropologije izabrao sam kako bih mogao više igrati šah. Trebalo mi je neko vrijeme da shvatim kako su moja djevojka, roditelji i prijatelji bili u pravu kada bi me upozoravali i prigovarali mi kako previše igram i kako ne razmišljam o ničem drugom osim o šahu. Pokazalo se kako problem nije bio toliko u igri samoj već isključivo u igranju šaha na internetu tj. na internetskoj stranici chess.com. Ovdje se neću baviti sličnim slučajevima na koje sam naišao istražujući o tom problemu na internetu, ali dovoljno je reći kako će letimičan pogled na broj rezultata koje će Googleova tražilica izbaciti ako u nju utipkate „chess addiction“ svakom dokazati da se radi o ozbiljnom problemu u internetskoj šahovskoj zajednici. Ova se specifična ovisnost odnosi na blitz vremensku kontrolu u šahu koja podrazumijeva da svaki igrač ima 10 minuta ili manje da odigra cijelu partiju. Kada sam tek počeo igrati šah nisam ni mogao zamisliti da je moguće odigrati partiju šaha u tako kratkom vremenskom periodu, ali sam već u roku od godinu dana i sam počeo igrati tu najnapetiju i čisto intuitivnu vrstu šaha. Tako bih ponekad igrao i 4-5 sati bez prestanka ne doživljavajući svijet oko sebe nakon čega bih se osjećao neopisivo umorno. Užitak bi trajao koliko i partija tako da sam odmah po završetku jedne partije započeo iduću. Taj se užitak kasnije pretvorio u potrebu za održanjem „normalnog“ stanja koje je podrazumijevalo igranje šaha. Sam bih sebi govorio kako ću odigrati još samo jednu partiju, a laž tog uvjeravanja shvatio bih tek koji sat kasnije. Iako još uvijek odlazim na tu stranicu sada gotovo da više uopće ne igram šah na njoj već je koristim samo kako bih saznao aktualnosti iz šahovskog svijeta. Desjarlais također spominje ovaj fenomen ovisnosti o blitz verziji šaha na raznim internetskim stranicama. Njegov prijatelj Nolan ovako komentira igranje šaha na internetu:

„Da, volim igrati online“ kaže on. „To je druga vrsta ovisnosti, jer ako želiš igrati, možeš visiti tamo satima. Igrati i igrati i igrati i igrati. I ako izgubiš možeš započeti novu partiju odmah .... Sve su partije kao slatkiši, one su brza hrana. Igraš jednu partiju, igraš drugu, igraš jednu partiju, igraš drugu. Sve su partije brze, iako ne postoji razlog za to““ (2011:192).

Moja je jednogodišnjja, ali intenzivna ovisnost o šahu počela fascinacijom novim svijetom kojeg sam otkrio. Moj brzi napredak (iz moje perspektive) u šahu dao mi je osjećaj moći i

samopouzdanja. Jedan period sam bio uvjeren kako stvarno mogu postići nešto u svijetu šaha, ali što sam više učio o igri to sam više shvaćao kako kraja nema. Šah je igra koja zahtjeva veliku žrtvu – vrijeme i izoliranost. Negdje početkom 2015. godine pronašao sam svog prvog protivnika. Bio je to moj prijatelj i kolega F. Nakon što smo odigrali nekoliko šahovskih partija kod mene i njega u stanu, složili smo se oko organiziranja malog turnira u F.-ovom stanu i tu je započela moja zaljubljenost igrom. Dogovoreni datum je bio 15. 2. 2015., a vrijeme početka turnira bilo je zakazano u 5 sati poslijepodne. F. je na turnir uspio nagovoriti još jednog prijatelja, tako da je turnir bio najmanje moguće veličine. Iako smo s turnirom počeli na vrijeme, naših je svega 12 ili 13 odigranih partija uspjelo potrajati 10 sati tj. do 3 sata poslije ponoći. Tijekom svih tih odigranih partija jedva da smo progovorili ijedne riječi. Jedini iskazi emocija mogli su se vidjeti u komentiranju nekog napetijeg poteza. Čak i kad smo shvatili da je prošlo toliko vremena, željeli smo još igrati, ali je razum prevladao, pa smo se uputili svojim stanovima. Sličan primjer navodi i Dragoslav Andrić:

„Sasvim je druga stvar kad majstori igraju tzv. slobodne partije. Majstor Đaja i ja smo pre nekoliko godina odigrali za jednu noć-od 8 časova uveče do 8 časova ujutru-72 partije, i bili još uvek toliko zagrejani za igru, da nismo primetili da stona lampa još uvek gori, mada je već uveliko svanulo, -na šta nam je tek majstor Božić, kad je došao, skrenuo pažnju“ (Andrić 1973:194-195).

Tijekom našeg turnira, činilo mi se kao da su šahovski problemi jedini problemi koji uopće postoje. Čitavih sam 10 sati razmišljao o pozicijama koje su se pojavljivale na šahovskoj ploči bez da mi je to bilo imalo dosadilo. Kao što sam prije i naveo, situacija je bila upravo suprotna, jer je jedan dio mene jako priželjkivao ostati nad figurama barem još koji sat. Šah je uvijek otkrivanje tajne određene pozicije koja se nalazi ispred šahista. Pronalaženje najboljeg poteza može potrajati sat, a ponekad i više (iako u turnirskim partijama to nije slučaj jer je vrijeme ograničeno). Upravo je kompleksnost i broj mogućih različitih pozicija figura u šahu ono što čini tu igru tako posebnom. Većina šahista s kojima sam razgovarao istaknula je fascinaciju brojem mogućih pozicija u šahu kada ih se pita zašto vole tu igru i što im se u njoj najviše sviđa. Samo su rijetki šahisti priznali da se jednostavno vole izgubiti u partiji šaha i zaboraviti u potpunosti na vanjski svijet. Ovdje treba istaknuti dvije vrste apsorpcije koje sam naveo na početku ovog rada. Prva se odnosi na posvećenost šahista proučavanju šahovske teorije i općenito igri kao takvoj, ali i na ovisnost o samoj igri, dok će druga označavati trenutak potpune preokupiranosti šahista s kompleksnom pozicijom u partiji u kojoj on

pokušava stvoriti i realizirati određenu ideju. Druga će vrsta apsorpcije još označavati i estetski doživljaj određene pozicije odnosno ideje u određenoj poziciji.

Citati šahista koje sam do sada naveo uglavnom su govorili o posvećenosti i ovisnosti o šahu, dakle o prvoj vrsti apsorpcije. U nastavku rada ću govoriti o šahu kao bijegu od realnosti, a nakon toga ću se posvetiti drugoj vrsti apsorpcije.

4.2 Bijeg od realnosti – šah kao imaginarno i simboličko utočište

Povlačenje u 64 polja šahovske ploče može biti iznimno samotnjačko iskustvo što sam i sam iskusio na kratko. Ipak, ovakvo povlačenje u svijet šaha ponekad može pomoći da osoba na neko kratko vrijeme zaboravi na probleme koji je muče u svijetu u kojem inače živi. U tom slučaju šah služi kao područje umanjivanja i kontrole problema koji inače izgledaju nerješivi. Pomoću prepuštanja misli pravilima, formama i problemima šaha čovjek ponekad uspijeva nadići i najstresnije trenutke u životu. Desjarlais ističe da se kao šahist i sam okreće šahu ako je realna situacija emocionalno prezahtjevna:

„Kad je prije nekoliko godina umro jedan član obitelji otputovao sam u Boston kako bih mogao biti na pogrebu. Ujutro, na dan pogreba imao sam nekoliko slobodnih minuta prije nego li što smo krenuli u crkvu. Izvukao sam šahovski set i prolazio kroz neke pozicije“ (2011:44).

Ovladavanjem figurama na šahovskoj ploči moguće je kompenzirati neuspjehe koje svakodnevno proživljavamo u životu. To isto radimo i govoreći kada pokušavamo nadomjestiti izgublenu iluzornu vezu s majkom pomoću fantazmi koje nas drže na životu uvjeravajući nas da ta praveza nikad nije izgubljena. U psihički nepodnošljivim situacijama šah je prostor gdje se takve fantazme lakše kreiraju i održavaju što implicira i veću stabilnost subjekta naspram Lacanovog Drugog. Psihički mnogo stresniju situaciju navodi Desjarlais govoreći o mađarskom psihologu Mihalyu Csikszentmihalyiu koji je kao dijete bio zatočen u talijanskom zatvoreničkom logoru zajedno sa svojom obitelji pri završetku Drugog svjetskog rata:

„U šahu je našao utjehu. Nije bilo mnogo stvari koje je desetogodišnjak mogao učiniti kako bi manje brinuo o sudbini njegove obitelji. Ali mogao je igrati šah protiv odraslih i shvatio je da

bi tijekom partija „zaboravio na sve.... Otkrio sam da je šah čudesan način ulaska u svijet u kojem sve te stvari nisu bile važne. Satima bih bio usredotočen unutar realnosti s jasnim pravilima i ciljevima. Ako si znao što treba činiti, mogao si tamo i preživjeti“ (ibid.:117-118).

Jedan od mojih kazivača ispričao mi je kako se tijekom teških životnih trenutaka zna posvetiti šahu kako bi tamo pronašao nešto ljepše od onoga što ga čeka u realnom životu:

„Čuj, za mene je šah i kad sam najteže trenutke u životu imao ja se nisam otišao u gostionicu napit kao šta mnogi odu. Ja sam proučavao partije. I to je meni.. to je mene smirivalo. Ja sam znao da nikad neću biti ni svjetski prvak, ni velemajstor, ni ovo, ali mene je to smirivalo i ja sam osjećao ljepotu u tim nekim pozicijama. Pogotovo koje ja igram. Čuj, to je nešto što čovjeka smiruje i što ga opušta. Ne odeš u gostionu. Ne napiješ se. Nego proučavaš nešto što je jako lijepo i što.. ma mislim to je, to je.. neke partije bi po meni trebale uć u antologiju svjetske umjetnosti. Neke partije šahovske. To je kraj svijeta kako su one, kako su koncipirane, kako su lijepo odigrane itd. Koliko mogućnosti i tako. Eto... Za mene ti je šah to“ (S. B.).

Ovaj pronalazak lijepoga u šahu implicira ugodu, blagostanje, uređenost i inteligibilnost pa makar i na apstraktnoj razini. O estetskom doživljaju u šahu ću govoriti više u sljedećem potpoglavlju, ali ovdje je važno napomenuti kako pronalazak lijepoga označava približavanje lakanovskoj *jouissance* koja predstavlja užitak dohvaćanja objekta *a* tj. rekreiranje iluzornog dijadnog odnosa iz registra imaginarnog. Opet se radi o pojednostavljenju ili prevođenju realnog života na neki jezik – u ovom slučaju šah – gdje se dio tog života gubi ili bolje rečeno pridaje mu se više nego što on sam jest kako bi se učinio pristupačnijim.

U razgovoru s velemajstorom M. C. tražio sam od njega da intervju zaključi svojim dojmom o utjecaju šaha na njegov život, a njemu nije dugo trebalo da istakne upravo potencijal šaha kao psihičkog utočišta.

„Fantastična igra. Nema ljepše. Uvijek pitaju me „Pa kako ti se da još uvijek igrat šah“? Nema ništa ljepše. Nema ništa ljepše čari. Pogledajte sve ovo i sve oko nas. Kud ćete bolje. Lijepo odete i zaboravite na sve što se događa tu oko Vas“.

M. C. je već kao petogodišnjak počeo igrati šah s ocem koji je i sam tada bio solidan šahist. Otac je vrlo brzo odustao od njegove obuke jer je shvatio da ga više nema što naučiti. U tom

samom početku otkrivanja šahovskog svijeta M. C. je zabrinuo svoje roditelje razinom na kojoj je razumijevao tu igru.

„Ono što se dogodilo je to kad je moj otac vidio da sam u jednom trenutku čak... Čak!... Recimo ja sam imao 5 g. i otac i ja bi nešto radili. Ili bi igrali ili bi nešto i mama bi rekla spavanje. I ja sam onda jedno veče rekao mom ocu kaže čuj tata idemo mi spavat, nema problema. Ugasit ćemo, pa ćemo igrat napamet. Tu se on šokirao. I onda je neke svoje prijatelje koji su liječnici bili. Neurolozi itd. Rekao je da li bi to možda moglo meni naškoditi u razvoju. Mentalnom razvoju prije svega. I oni su mu rekli da možda bolje da Vi to maknete šah ispred mene do jednog određenog.. dok prođu te kritične godine. I tako je bilo i ja sam de facto zaboravio i sa 13 g. sam krenuo iznova“.

Ipak, oca M. C.-a mučila je još jedna stvar zbog koje je zapravo odlučio uskratiti svom sinu proučavanje šaha.

„Još se je jedna stvar dogodila koja me je malo zaustavila. Kao prvo 1950. je prva olimpijada nakon 2. svjetskog rata bila u Dubrovniku. Moj otac je kao novinar za Reuter.. I poveo je mene u Dubrovnik. Mi smo imali nekakvu rodbinu u Dubrovniku tako da to nije bio nekakav problem. Kod njih smo stanovali. On je sa Amerikancima igrao bridž. Ja bi to malo gledao i onda bi zaspao. To je tako bilo. I u jednom trenutku mi se čak na plaži.. i tu sliku imam. Reševski⁴ je tada bio... Sad ću Vam reći šta je zapravo navelo mog oca da konzultira liječnike. Ja sam se sa Reševskim igrao na plaži. To je bilo ogromno. Ljudi okolo. To je spektakl. Reševski je bio jedan mali čovjek. Možda ovolki. Tada je već praktično bez kose. I onda je moj otac rekao „Pa dobro možda ne bih baš želio da moje dijete bude ovako, da izgleda kao Reševski“. I to mu je bilo. Zbog toga je on razgovarao sa njima i oni su rekli „Dobro onda Vam preporučamo da maknete““.

Ova intervencija oca je savršen primjer onoga što Lacan podrazumijeva pod kastracijom. Ako na Edipov kompleks gledamo pojednostavljeno kao na proces kroz koji dijete mora proći kako bi u simbolički registar moglo ući kao normalni subjekt, onda je logičan završetak tog procesa kastracija. Prema Evansu (1996:22-24) Lacan pod tim pojmom podrazumijeva nekoliko stvari, ali ovdje će biti dovoljno napomenuti kako kastracija označava djetetovo

---

⁴ Samuel Reshevsky (1911.-1992.) bio je američki velemaistor i sedmerostruki prvak SAD-a u šahu (www.wikipedia.org)

shvaćanje nemogućnosti zadovoljenja majke koja je i sama manjkava kao subjekt. Stupanjem oca u imaginaran odnos subjekta prema majci on daje do znanja djetetu da ono nema falus za kojim majka žudi. Tada se dijete treba odreći dijela *jouissance* (užitka) kojeg će kasnije tražiti u žudnji Drugog. Gore navedeni citat kao da govori o prekidu te dijadne veze djeteta i objekta žudnje s kojim želi biti sjedinjeno, kojeg želi dohvatiti i uživati u njemu.

L. M. mi je čak rekao kako on „poznaje barem 10 ljudi koji su završili u ludnici, koji su igrali šah... Pa previše nemaš kontakta sa svijetom. Sam si sa sobom. Igraš sam. Igraš protiv kompjutera. Čitaš iz knjiga ono. Neki svoj svijet stvoriš. Uopće nemaš kontakta s ovim stvarnim svijetom. Jednostavno mislim da ne možeš tako funkcionirati. Zato i nisam sklon šahu toliko. Postane mi naporno“.

Neminovno valja završiti ovaj dio u negativnom tonu. Ignoriranje ili nepriznavanje kastracije (ibid.) rezultirat će psihopatološkim slučajem upravo zbog ustrajanja na nedohvatljivoj *jouissance* koja nije prepuštena registru simboličkog tj. Drugom. Ono od samog početka djetetovog života određuje što će i kako će dijete biti za druge. Zanimljivo je primijetiti da Drugo predstavlja djetetu nametnutu historiju jezika koja sama uzrokuje pretpostavku postojanja objekta *a*. *Jouissance* ili užitak u tom objektu dijete eventualno mora prepustiti Drugom koje žudi umjesto njega. Cijeli se proces ponavlja u idućim pokoljenjima.

Jasno je da se iz gore navedenih primjera odnos subjekta prema objektu (šahu) formira na dvije različite razine. Prva je ona imaginarna u kojoj subjekt pokušava u objektu bezuvjetno uživati tražeći u njemu istinu o realnom svijetu. Drugim riječima, on žudi za *jouissance* koja mora biti vraćena Drugom kako bi subjekt u simboličkom normalno funkcionirao. Poistovjećivanje s drugim u kojem subjekt teži objektu *a* rezultirat će regresivnim povlačenjem ega u iluzornu uniju s drugim tj. izolacijom od svijeta simbola kojeg većina smatra normalnim, dakle od društva. Druga razina podrazumijeva simbolički odnos prema objektu u kojem subjekt pokušava nedostatke imaginarnog ispuniti fantazmama koje manjkavost objekta *a* nadomještaju adekvatnim diskurzom. Iako se ovdje radi o priznavanju poraza subjekta, taj je poraz samo djelomičan (barem subjekt tako misli) jer će subjekt žudnju za objektom *a* prepustiti Drugom koje će žudjeti umjesto njega. Pojednostavljeno, šahist će u svijetu simbola (šahu) pronaći novu nadu u mogućnost ispunjenja njegovog života. Struktura igre pomoći će mu da probleme iz realnog života prenese na simboličku razinu na kojoj će ih bolje razumjeti i lakše kontrolirati.

U nastavku teksta ću se pozabaviti drugom vrstom apsorpcije koja se odnosi na preokupiranost šahista kompleksnošću pozicije figura u određenoj partiji šaha. Ova druga vrsta apsorpcije implicira estetski doživljaj pozicije, stvaranje i pokušaj realizacije određene ideje na šahovskoj ploči te borbu za održavanje tih ideja koje protivnik pokušava osporiti.

4.3 Estetika šaha

„Moja se intuicija često oslanja na osjećaj da tamo nečega ima“ (Magnus Carlsen).

Biografski dokumentarni film *Magnus* (2016) kulminacija je slave i popularizacije šaha trenutnog svjetskog prvaka u šahu Magnusa Carlsena. Činjenica da šah nije bio toliko popularan još od dana kada je titulu prvaka nosio ruski velemaјstor Garry Kasparov govori o Carlsenovom utjecaju na popularnu kulturu. Dokumentarac prikazuje Carlsenov napredak u svijetu šaha, ali i probleme s kojima se nosio kao prilično povučeno dijete koji ostaju vidljivi i u kasnijoj dobi kada već postaje prvakom. Druga polovica filma prikazuje Carlsenov meč za titulu prvaka protiv tadašnjeg prvaka svijeta Vishvanathana Ananda. Snimke koje prikazuju Carlsena tijekom tog meča najbolje dočaravaju što to znači borba ideja u šahu, kao i apsolutna preokupiranost igrom te pritisak koji ona nosi. Citat koji sam gore naveo govori o osjećaju koji je poznat svakom šahistu koji je uz tu igru proveo dovoljno vremena da se njoj u potpunosti prepusti. To prvenstveno znači da onaj šahist koji je u određenoj partiji u boljoj poziciji najčešće u jednom trenutku osjeti da je pozicija koja se trenutno nalazi ispred njega kritična za nastavak partije. U tom trenutku započinje kalkulacija ishoda nekoliko različitih poteza. Ponekad je nemoguće izračunati ishode svih zamišljenih poteza, pa se većina šahista onda oslanja na vlastitu intuiciju. Upravo je „osjećaj da tamo ima nečega“ taj koji i mene vodi kada se u kompleksnoj poziciji trebam odlučiti za najbolji potez među onima koje sam pokušao vizualizirati na ploči prije nego što sam se odlučio za onaj konačan. U ovom ću potpoglavlju pokazati kako traganje za lijepim i apsolutna fokusiranost šahista na poziciju koja se nalazi ispred njega dovodi do najvećeg užitka kada ideja jednog igrača počinje zasjenjivati ideju onog drugog.

Partija šaha je uvijek traganje za nečim jako specifičnim. Možemo to nazvati pravim ili najboljim potezom u određenoj poziciji, ali čak i pronalazak takvog poteza neće ugasiť žudnju za daljnjim traganjem. Ono što šahiste vodi tijekom partije šaha su ideje kojima pokušavaju otkriti tajnu pozicije. Približavanje toj tajni je vidljivije u nekoj kompliciranoj kombinaciji poteza ili u mirnom potezu tijekom napete i taktički zahtjevne partije nego u

samom matnom potezu kojim partija završava. Šahist ne uživa toliko u samom matiranju jer zna da će do njega doći puno prije u partiji. Upravo trenutak shvaćanja zahtjeva pozicije šahista dovodi do stanja uzbuđenja, jer u tom trenutku jasno vidi i ishod partije. Približavanje lijepome implicira i približavanje *jouissance*, ali istovremeno „pojava lijepoga zastrašuje i zaustavlja žudnju“ (Lacan 1997:238). Lacan želi reći kako lijepo zapravo smiruje žudnju kako se ne bi postavilo pitanje što lijepo čini lijepim. Fantazme koje subjekta čine normalnim u odnosu na Drugo su „lijepo koje se ne smije dirati“ (ibid. 239) jer predstavljaju granicu s poljem *jouissance* koja je zapravo bolan užitak – povratak imaginarnom uz prisustvo Drugog rezultirat će frustracijom nemogućnošću rekreiranja izgubljene iluzorne praunije s majkom. Šah će ovdje predstavljati sublimacijsko sredstvo kako seksualnih tako i agresivnih nagona koji su usmjereni k drugom koji rekreira zrcalni odnos djetetovog ega i njegovog imaginarnog odraza. Lijepo u šahu dolazi u različitim formama. Desjarlais (2011:76) kaže kako se ono može naći u harmoniji koju šahist vidi među figurama, u žestokom i neumornom napadu na protivnika ili jednako ustrajnoj obrani, u taktičkoj kombinaciji koja forsira nekoliko idućih poteza koji vode do matiranja protivničkog kralja. Razne manifestacije lijepog u šahu ovisit će o karakteru pojedinog šahista i načinu igre koji mu odgovara. O podudarnostima između karaktera šahista i načina na koji oni igraju šah govorit ću u sljedećem potpoglavlju. Ono što ja smatram lijepim u šahu je spora i sigurna izgradnja prednosti u kojoj čekam pogrešku protivnika. U tom trenutku mijenjam način igre u taktički orijentiran što znači da tražim u poziciji mogućnost žrtvovanja neke od figura kako bih matirao protivničkog kralja ili jednostavno povećao svoju prednost. Najveći užitak u partiji predstavlja trenutak kada shvatim da su moje ideje potpuno prevladale na ploči. To je trenutak između pokušaja nošenja s pozicijom u kojoj je broj mogućih kombinacija naizgled beskonačan i povlačenja određenog poteza za koji sam siguran da dobiva partiju. Unikatnost i umjetničku vrijednost takvih partija i izvedenih kombinacija poteza je ono što su neki od mojih kazivača isticali na pitanje što smatraju lijepim u šahu.

„Umjetnost je kada napravite jednu sliku na ploči koja je nesvakidašnja apsolutno“ (M. C.). „Umjetnost je u slikanju.. svaki slikar radi neku svoju sliku i to je neki njegov osobni pečat. Tako svaka naša partija je za početak posebna. (...) A pokušavam napraviti što.. on pokušava napraviti što bolju sliku, a ja sa svojom silom pokušavam napraviti najbolje što mogu ili najbolje, najljepše nešto što mogu. To je povezano s umjetnošću. (...) Trudimo se odigrati najbolje, trudimo se odigrati najljepše. Trudimo se odigrati najbolje da bude... Zašto je to

lijepo? Zašto je to lijepo? Zato jer očito odudara od nečeg normalnog prije svega. Odudara od nečeg normalnog. Nekakav ekstrem na nekoj liniji. Znači čim je ekstrem mora ekstrem imati 2 strane. Maksimum i minimum“ (M. B.).

Odudaranje od svakodnevnog i normalnog podrazumijeva osjećaj moći i kontrole nad onim što je izmijenjeno, a samim tim otvara prostor kreiranja i održavanja fantazmi koje predstavljaju osnovu normalnog funkcioniranja subjekta. Može se reći da šah s jedne strane sublimira agresiju koja je karakteristična za imaginaran odnos ega prema objektu *a*, dok s druge strane sublimira seksualne nagone u vidu dohvaćanja i uživanja u uzroku žudnje (objektu (*a*)) kreirajući fantazme kao kompenzaciju za nemogućnost bivanja falusom za majku.

Kao što sam gore naveo, različiti šahisti će estetsku vrijednost šaha pronaći u različitim segmentima te igre. Tako će M. C. pojam lijepog u šahu opisati vlastitom partijom koja je bila proglašena najljepšom u svijetu 2014. g.

„Sad ja igram taj potez. Naravno da ovo dobiva, ali sad dolazi umjetnost. Dama pod.. Dama pod pješaka. To je kao da ste nekakav umjetnik je sliku nacrtao. Nacrtao od ovih velikih umjetnika. Kad metnete damu. Visi Vam taj potez, visi Vam taj potez. Onda je to za mene umjetnost i to je ja mislim za sve šahiste umjetnost“.

I sam sam osjetio neopisivu sreću stvaranja umjetnosti u svijetu šaha. Otkriće nesvakidašnje kombinacije koja je uključivala žrtvovanje kraljice probudilo je u meni osjećaj uzbuđenja i sreće zbog tako rijetko odigranog poteza. Žrtva kraljice nakon koje slijedi matiranje protivničkog kralja predstavlja za većinu šahista jedan od najljepših oblika žrtve u partiji šaha. Kao najjača figura u šahu kraljica predstavlja temelj gotovo svakog napada na protivničkog kralja, a tako i najveću moguću žrtvu u jednom potezu. Kvaliteta partije koju ću prikazati je u najboljem slučaju osrednja tako da će fokus ipak biti na spomenutoj žrtvi kraljice čija žrtva uvijek izaziva trenutak uzbuđenja, osjećaja moći i ponosa.

kingcolinc (1381) - sutivanac (1346)⁵

---

⁵ Brojevi u zagradama predstavljaju rejting igrača tj. univerzalni sustav bodovanja šahista prema FIDE. Sutivanac je ime malog sela u kontinentalnoj Istri u kojem živim, a koje je ujedno i moje profilno ime na chess.com-u

1.d4 Nf3 2. c4 e6 3. Nc3 Bb4 4. Bf4 c5 5. e3 0-0 6. Nf3 d5 7. Qc2 Nc6 8. cxd5 Nxd5 9. Bg5 f6 10. Bh4 cxd4 11. Nxd4 Nxd4 12. exd4 Qc7 13. Rc1 Qf4 14. Bg3 Qxd4 15. Bd3 f5 16. 0-0 Bxc3 17. bxc3 Qc5 18. Rfe1 b6 19. Be5 Bb7 20. Bd4 Qc6 21. Be2 Nf4 22. Bf3 Nh3 23. Kh1 Qxf3 24. gxf3 Bxf3#⁶

Ovako glasi moj komentar na partiju zapisan u terenskim bilješkama 14. 12. 2015. g.: „Nakon ovakve partije ponosan sam na sebe, ne toliko zbog pobjede same, koliko zbog estetske vrijednosti matnog napada kojeg sam stvoritelj. Protivnik je odigrao krivi 23. potez, ali sam u kasnijoj kratkoj analizi uvidio da sam i u toj varijaciji bolje stajao s pijunom prednosti. Osjećaj sreće me preplavio kada sam na protivnikovom 21. potezu ugledao četveropoteznu matnu kombinaciju u kojoj žrtvujem kraljicu kako bih uspio matirati protivničkog kralja. Partija je sada zabilježena na komadiću papira kako bih mogao u njoj uživati i kasnije, ali iskreno i kako bih je mogao pokazati prijateljima“.

Otkrivanje kompleksnih taktičkih kombinacija dovodi šahiste do osjećaja uzbuđenja, sreće i nadmoći nad protivnikom. Poznati ruski šahist Akiba Rubinstein je jednom rekao kako ga „lijepa kombinacija dovodi do stanja uzbuđenja“ (Desjarlais 2011:76). I M. C. je istaknuo autentičnost tog osjećaja stvaranja nečega potpuno novog i nesvakidašnjeg prisjećajući se gore spomenute partije.

„Vrlo sam se... vrlo sam se lijepo osjećao. Jer ovo se.. ne može Vam se to dogoditi puno puta u karijeri. Možda jedanput ili nijedanput. Meni se eto dogodilo“.

Osmjeh na licu M. C.-a dok je pokušavao opisati kako se osjećao nakon partije govori o sreći koja se javlja na sam spomen stvorene umjetnine čak i nekoliko godina nakon što je partija odigrana. Ova uspomena može djelovati kao oslonac nekad fragmentiranom i iznimno ranjivom egu koji sada kao subjekt postaje stabilniji nagomilavanjem ovakvih uspomena i osjećaja koje one nose sa sobom.

Iako iz mog iskustva većina šahista ljepotu šaha pronalazi u taktičkim kombinacijama koje forsiranjem poteza dovode do matiranja protivničkog kralja ili značajnog povećavanja prednosti nad protivnikom, drugi će takvu ljepotu prepoznati u strateški orijentiranim partijama u kojima šahist polako, ali sigurno povećava svoju prednost, a cilj mu je dovesti protivnika do pozicije u kojoj on ne može povući niti jedan dobar potez. Upravo o ovakvom

---

⁶ Za pravila igranja šaha i sustava notacije poteza vidi FIDE priručnik o pravilima šaha na www.fide.com

sadističkom načinu igre u kojem se užitak i ljepota partije sastoje u polaganom mučenju protivnika govorio mi je L. K. objašnjavajući sa žarom u očima kako nema ljepšeg načina igre od namjernog odugovlačenja partije kako bi se produžio užitak.

„Ma najbolje se osjećaš ako nadigraš protivnika. Ne ako ti igraš loše i onda on pogriješi i sad mu uzmeš damu. Tu si pobijedio, a nisi zaslužio, ali sretan si jer si dobio rejting, ali nije to to. A kad onako pošteno nadigraš. Malo bolji, pa još malo bolji. Onda je baš gušt sve. Suprotno onako depresiji. (...) Ja ti šahiste dijelim na one.. mislim dijelim. Imaš one koji vole taktizirat. Daju 5 žrtva pa daju mat. Mislim to je ok. Svaka njima čast, ali ja ti volim pozicioni šah. Ono kad nadigravaš protivnika u petsto poteza. Malo po malo. I to je meni umjetnost. Tu je recimo Karpov meni moćan. On je mučio protivnike ono da ono nisu znali šta bi. Samo gledaju i ne znaju šta bi igrali i onda ono. Muči ih, muči ih ono do kraja i onda krepaju jadni. Moćan je, to je meni. Ja volim tako igrat“.

Ovdje se estetska vrijednost partije izvlači iz sadističkog odnosa prema drugom koji stoji na putu realizacije fantazmi šahista. Ovaj odnos prema drugome vrlo je nejasan. Upravo postojanje drugog igrača omogućuje realizaciju određenih ideja u partiji što znači da igrajući šah sami protiv sebe najvjerojatnije nikada ne bismo otkrili ništa što bi bilo prepoznato kao estetski vrijedno u nekoj partiji. Užitak u mučenju protivnika je užitak u kristalizaciji ideje fantazme koja nastaje kao produkt žudnje Lacanovog Drugog. Kulminaciju ovakvog psihološkog mučenja u šahu označava njemački pojam *zugzwang* (hrv. primoranost na pokretanje). Igrač koji je u *zugzwangu* primoran je povući potez kojim će znatno pogoršati svoju poziciju u partiji šaha. Drugim riječima, igrač koji je u *zugzwangu* ne može izabrati dobar potez tako da nijedna njegova odluka neće spriječiti matiranje ili velike materijalne gubitke. Kako bi opisao što je u šahu lijepo L. K. se opet vratio ruskom velemajestoru i nekadašnjem svjetskom prvaku Anatolyju Karpovu:

„Šta je lijepo? Koliko je on strpljiv i koliko može pripremat jedan napad onako u 100 poteza i sprječavat protivnikovu kontru da on ništa ne može napraviti i tek onda kad protivnik ništa ne može napraviti tek onda on ide u napad i tamo ga uništi. I znaš što je *zugzwang* u šahu? (...) Kad dovedeš protivnika u tu.. To je meni ono.. savršeno“.

Estetska vrijednost partije šaha ne mora uvijek podrazumijevati neočekivane žrtve figura ili strateški i pozicijski harmonične partije u kojima je jedan igrač zaslužan za stvaranje umjetnosti, već lijepo može biti prepoznato i u gubitku partije gdje fascinacija počiva

isključivo u kompleksnosti rasporeda figura. Izračunavanje različitih varijanti poteza u takvim partijama je iznimno teško te ih upravo to i čini zanimljivima i očaravajućima. Gotovo sve šahiste s kojima sam razgovarao tražio sam da mi opišu najljepšu partiju koje se sjećaju te sam se začudio kada mi je M. B. opisao partiju koju je izgubio kao jednu od najljepših u svojoj šahovskoj karijeri.

„To je jedna partija koju sam izgubio, ali volim ju, volim ju ono pokazat i to je partija u kojoj je protivnički kralj, bijeli sa e1 došao ovako (op. a. pokazuje dijagonalno suprotni kraj ploče), a moj kralj je došao ovako, ovako (op. a. isto suprotan kraj ploče). Usred dama, topova, lovaca i onda sam dobio mat. A nisam ga mogao dobit. Da sam slučajno, da sam odigrao pravi potez on bi dobio mat ili bi tu bilo nekakvo vječno ponavljanje i to mi je bila jedna od dražih partija“.

Sama kompleksnost partije koju je M. B. odigrao čini je pomalo misterioznom tj. pridaje joj određenu tajnovitost. Što je broj poteza koje šahist mora uzeti obzir veći to je veća i vjerojatnost da će takva partija biti estetski lijepa. Ova ljepota počiva u otkriću pravog poteza u nadprosječno zahtjevnoj i kaotičnoj poziciji. Što je zadatak teži, to rješenje istog pruža veći užitek.

Estetika šaha u potpunosti ovisi o osobi koja igra ili proučava određenu partiju. Dok će većina šahista lijepo prepoznati u taktički kompleksnim pozicijama koje često kulminiraju žrtvom neke figure koja omogućuje matni napad, drugi će više uživati u dugim, sporim i preciznim partijama koje su orijentirane na pozicijsku igru. Pozicijske partije okarakterizirane su potezima kojima se polako pokušava poboljšati pozicija te su upravo zbog tog sporog karaktera igre nekima i dosadne. Ipak, većina će se složiti kako unikatno najčešće znači i lijepo. Stvaranje pozicije koja nije teorijski istražena predstavlja mogućnost za izdvajanje iz gomile prosječnih šahista, što nosi sa sobom i određeni prestiž. Ovdje ljepota počiva u kompleksnosti neistražene pozicije koja kao da skriva tajnu. Onaj tko se prvi suoči s takvom pozicijom ima priliku sudjelovati u otkrivanju nepoznatog.

U nastavku teksta govorit ću o svojevrsnom stapanju sebstva i načina na koji neki šahist igra tj. o podudarnostima između karaktera šahista i njegovog izbora otvaranja u partiji te stila igre koji mu najviše odgovara. Naravno da iz partije šaha nije moguće analizirati neku osobu, ali činjenica je da će se način igre podudarati sa psihičkom dispozicijom tog šahista.

4.4 Šah kao zrcalo karaktera

Prije otprilike dvije godine, kada sam otkrio čari šaha nisam mnogo mario za teoriju koja danas predstavlja neizostavno oružje svakog ozbiljnijeg šahista što često podrazumijeva amatersko igranje šaha. Ako bih igrao kao bijeli povukao bih 1. e4, a zatim 2. Nf3 i nadao se najboljem. Kao crni sam već u prvih nekoliko poteza bio bez ikakvog plana te bih igrao od poteza do poteza ne razmišljajući previše o planovima mojeg protivnika. Isprobavao sam svakakva otvaranja, ali se nisam pronašao u nijednom. Mislio sam da ako naučim napamet nekoliko varijanti danskog gambita⁷ mogu pobijediti gotovo svakoga. Naravno da se to pokazalo pogrešnim jer mi je to otvaranje otkrio F. kojem su eksplozivnost i taktička napetost središnjica partija koje su tipične za danski gambit savršeno odgovarale. Trebalo mi je više od godinu dana da shvatim kako moram izabrati mirnije otvaranje koje će odgovarati mojem karakteru. Londonski sistem je savršeno ispunio sve moje kriterije. Ulazio sam u mirne partije čije se središnjice temelje na čekanju pogreške protivnika nakon čega slijedi održavanje male prednosti (jaki centralni pijuni) ili u najboljem slučaju izgradnja napada na protivničkog kralja. Do prije godinu dana ovo je otvaranje u svijetu šaha slovalo kao jedno od najdosadnijih. Sve se je promijenilo kada je Magnus Carlsen počeo koristiti ovo otvaranje kao iznenađenje za svoje protivnike koji do tada nisu imali često prilike vidjeti taj izbor početnih poteza na najvišoj razini. To je još više potvrdilo moj izbor. Ako je dobro za Carlsena, dobro je i za mene.

Prva stvar koju će svaki šahist primijetiti kod svog protivnika je stil igre. U svijetu šaha bazično postoje dva tipa igrača: oni agresivni ili taktički orijentirani i oni mirniji ili pozicijski orijentirani. Naravno da usporedno s napredovanjem u šahu svaki igrač pokušava naći svoje mjesto između ta dva ekstrema. Pronalazak tog savršenog mjesta može biti jako dug i mukotrpan proces, ali jednom kad se tamo stigne osjećaj je sličan povratku svom domu nakon dugog odsustva. „Otvaranja su često metafore sebstva, na način da se igračev izbor sistema otvaranja uzima kao pokazatelj načina ponašanja, razmišljanja i žudnji tog igrača“ (Desjarlais 2011:92). Ako šahist uporno igra otvaranja koja ne odgovaraju njegovom karakteru vjerojatnost da će biti dobar u toj igri znatno opada. Razlog tome je neshvaćanje ideja koje predstavljaju osnovu pojedinog otvaranja. Govoreći o podijeli šahista na agresivne i

---

⁷ Ideja žrtve jednog ili više pijuna u otvaranju kako bi se postigao bolji i brži razvoj figura. Riječ dolazi od talijanske riječi *gambetto* što znači spotaknuti se ili podmetnuti nekom nogu (www.wikipedia.org)

pozicijske M. C. ističe upravo podudarnost između izbora otvaranja i karaktera šahista kao krucijalnu za uspjeh.

„Naravno imate ljude koji su pozicionisti. Više preferiraju pozicionu igru i imate one koji su agresivci. Ja sam tu negdje u sredini. Mogu i jedno i drugo, a to ovisi o tome da li Vam repertoar, recimo ako ste agresivac, da li Vam repertoar nudi mogućnosti da budete agresivac. Morate napraviti repertoar svojih otvaranja upravo prema onome što Vam odgovara“.

Nekoliko je šahista s kojima sam razgovarao spomenulo vezu između karaktera šahista i stila njegove igre. Uglavnom se ove usporedbe odnose na epitete kao što su povučen, miran ili razgovorljiv, glasan i dominantan u krugu drugih ljudi. Za neku dublju analizu veze između stila igre i psihičke dispozicije nekog šahista bilo bi potrebno analizirati veći broj njegovih partija popraćenih video zapisima. To ostavljam za neko buduće istraživanje, a ovdje će biti dovoljno konstatirati da takva podudarnost postoji.

„Ne mora nužno bit, ali poprilično vidiš ko je ovako malo kako bi reko aktivniji, onaj ko puno priča on je obično, vidiš da igra neke oštrije pozicije, a ovi koji su ovako povučeniji i mirniji obično igraju ovako više na neko razumijevanje, nešto defenzivnije i to. Tako da mislim da ima utjecaja, a sad nemaš toliko različitih pozicija da možeš sada pročitati karakter“ (L. M.).

Na početku svoje šahovske karijere L. M. je preferirao taktičku i agresivnu igru koja „lijepo izgleda. Moći ćeš nabit svakoga, ali ćeš i izgubiti od svakoga tako da ono“. Promjenom trenera promijenio je i stil igre u pozicijski za koji kaže da više odgovara njegovom karakteru.

„Sad sam postao više pozicioni, a vjerovatno i u skladu s mojim karakterom. Kao povučeniji tip. I onda sam se pronašao u tome i drugi razlog što sam više pozicioni je što sam lijen poprilično pa.. a ova igra taktička zahtjeva baš puno i rada i promišljanja. Baš moraš bit u tome da bi mogo tako igrati“.

Jedan je drugi šahist također povezao svoju flegmatičnost, hladnokrvnost i smirenost s načinom na koji igra šah.

„Takav sam da nećeš na meni naći ništa. (...) Prije svega sam takva osoba, ali sam i skužio, malo sam se još, malo sam se još dodatno skamenio. (...) Ali u stvarnom životu se to baš ističe, baš ono.. Rekli bi možda flegma, al nije to flegma nego polako. Nastao je neki problem. Polako. Idemo ga malo izanalizirati. Idemo ga malo.. Nećemo odmah skakati, nećemo odmah.. Nećemo odmah čak djelovati. Razmisliti ćemo. Polako. Ali polako“ (M. B.).

„Ja sam pozicionist u duši. Možda iz karaktera. Ja sam ovako miran čovjek“ rekao mi je L. K. objašnjavajući kako početnici često igraju agresivno da bi tek kasnije shvatili da li to zaista odgovara njihovom karakteru.

S. B., u duši agresivan igrač koji jedva čeka da žrtvuje neku od figura kako bi razvio nezaustavljiv napad na protivničkog kralja, rekao mi je da iako je „igrač tempa“ i „više voli dati materijal da ima inicijativu“ polako mijenja stil igre zbog svojih godina.

„Što sam stariji to više krećem u te mirne vode da poziciono stišćem protivnika na slabo polje. Na prednost lovačkog para. Na otvorenu dijagonalu. Na slabost crnih polja, bijelih polja nije bitno. Što sam stariji znaš, to više preferiram tu jednu mirnu i dugotrajnu prednost koju.. Ali znaš, da bi čovjek to igrao, on mora savladati ove prve stvari. To su agresivnost i napad itd. Po svaku cijenu. E sad kad sam došao u mirnije godine, sad mi je jednostavnije dobit čovjeka ako on napravi ovakvu slabost. Ako ima ovu slabost, ja ga stiskam cijelu partiju na ovog slabog pješaka i cijelu partiju sam se trpam na tog slabog pješaka“.

Ovakva promjena igre označava promjenu u karakteru čovjeka. Odlazak u mirovinu, starenje i nedostatak energije promijenit će i odnos subjekta prema Drugom pošto su veliki životni izazovi kao što su izgradnja obitelji i karijere te dokazivanje u društvu već dio prošlosti. Fantazme koje se formiraju na šahovskoj ploči težit će samoodržanju postojećeg stanja. Privilegiranje šaha kao najvažnijeg objekta identifikacije rezultira projekcijom velikog dijela subjektive psihičke i fizičke dispozicije u partiji šaha. Govoreći o igri kao primarnom uspostavljanju odnosa s objektima kod djece, Melanie Klein ističe manifestiranje psiholoških fenomena tijekom igre:

„Raznolikost emocionalnih situacija koje se mogu izraziti igrom gotovo je neograničena: njome se, na primjer, mogu izraziti osjećaji uskraćenosti i odbačenosti, ljubomora na jednog od roditelja, ili na braću i sestre, agresivnost koja prati takvu ljubomoru, zadovoljstvo zbog druga u igri i saveznika protiv roditelja, osjećaji ljubavi i mržnje prema novorođenom djetetu ili onom koje se očekuje, kao i popratna tjeskoba, krivnja i poriv da se nadoknadi šteta. U djetetovoj igri često nailazimo na ponavljanje stvarnih doživljaja i pojedinosti iz svakodnevnog života, koji su često isprepleteni s njegovim fantazijama“ (1983:14).

Donald Winnicott će također reći kako je igra manipulacija objektima koji odražavaju neku psihičku realnost subjekta: „...dijete u području igranja skuplja objekte ili fenomene iz vanjske realnosti u svrhu nekog obrasca iz unutarne ili osobne realnosti“ (2004:71).

Pitanje o tome kako je uopće moguće povezati igračev stil igre s njegovim karakterom može izgledati pomalo banalno, ali ipak ostaje misterijem. Iako ne znamo zašto povezujemo određen stil igre s određenim šahistom ipak to činimo ne razmišljajući previše o tome. Proces je automatski, intuitivan. Izjava „Nesvjesno je strukturirano kao jezik“ (Lacan 1993:167) prvenstveno govori o jeziku kao sustavu pravila i iznimki. Tako bi ovdje trebalo shvatiti i šah koji, iako se sastoji od jako specifičnih pravila, kod šahista na neki način „provocira“ nesvjesno na proboj u svjesno. Jedan od razloga za takve proboje nesvjesnog kod šahista je i zabrana govora tijekom službenih rejtingiranih turnira. Nemogućnost verbalizacije emocija i problema s kojima se šahisti moraju nositi tijekom partije šaha često rezultira probojem nesvjesnog u svjesno. To je naročito vidljivo u govoru tijela pojedinog šahista. „Pošto ne smiješ pričat, mnogi će neke tikove imat. Recimo ima ovaj jedan, ali on je baš i brbljav u cugeru. (...) Milan jedan. On ti je baš... Onda kad ti igra partiju ovako rame mu trza ili se nešto... ili se nešto meškolji u stolici i tako. Znaš svako nešto ima“ (M. R.). U sljedećem poglavlju govorit ću o emocijama koje šahisti proživljavaju prije, tijekom i nakon partije šaha te o fizičkim manifestacijama nesvjesnog psihičkog materijala šahista.

5 Od racionalnog do nesvjesnog u šahu ili kako se šahist treba nositi sa svojim emocijama

Sada kada smo поближе odredili faktore koji rezultiraju regresivnim povlačenjem subjekta iz društvenih institucija u sigurnost jednog objekta, šahovske ploče, možemo nastaviti s onim aspektom igre koji odražava emocionalnu i tjelesnu dispoziciju samog šahista. Glad, rastresenost, samopouzdanje, zdravstveni problemi i slično uvijek će se odraziti u partiji šaha. Zato i nije čudno da su mnogi svjetski poznati šahisti redovito naporno vježbali svoje tijelo kako bi uspjeli podnijeti stres za vrijeme šahovske partije. To se posebno odnosi na kompetitivno igranje šaha u kojem šahist dobiva ili gubi rejting bodove. Rejting pojedinog šahista reprezentira njegovu snagu u svijetu natjecateljskog šaha. Tako će FIDE (Svjetska šahovska federacija) majstor trebati 2300 bodova za svoju titulu, dok će najbolji svjetski šahisti imati i preko 2800 bodova. Upravo je iz tih razloga natjecateljski šah mnogo stresniji od prijateljskih partija koje najčešće igram. Desjarlais komentira kako „moraš biti mazohist da bi igrao natjecateljski šah“ (2011:11). Pripreme prije nekog turnira podrazumijevaju sate proučavanja partija određenog protivnika. Osim što u takvim pripremama pokušavam pronaći varijantu u otvaranju mog protivnika koju on nikada nije igrao prema bazama šahovskih partija⁸ (npr. ChessBase12 koju trenutno koristim), cilj mi je psihološki obeshrabriti protivnika mijenjanjem stila igre u onaj koji njemu ne odgovara. U nastavku ću prikazati kroz koja sve emocionalna stanja šahisti prolaze prije, tijekom i nakon partije šaha.

5.1 Šah kao emocionalno putovanje

„Uvijek su uložene neke emocije u partiju. Pogotovo kad je neka ozbiljna igra. Makar ono ne znam ono.. nije sad niko da je ravnodušan kad bi izgubio ili.. da nije sretan kad bi dobio.. pa makar dobio i onog slabijeg igrača. Zna da bi ono trebao dobit, ali opet je u biti zadovoljan. Naravno zadovoljniji si kad nekog jačeg igrača dobiješ ili remiziraš ili nešto. Da, emocije su uvijek prisutne. A mislim u bilo kojem aspektu ljudskog života ili.. osim ako si psihopat naravno. Onda to jedino... Ne govorim ono kad su krajnosti, ali uvijek su emocije uključene. Bilo u poslu, bilo tako u šahu, u sportu.. naravno“ (M. R.).

---

⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/ChessBase>

Prvi sam put iskusio strah od gubitka određenog broja rejting bodova igrajući na chess.com-u. Na toj je stranici bodovni sistem prilagođen onom FIDE. Iako ne predstavlja nikakvo službeno napredovanje u svijetu šaha, taj je bodovni sistem ipak prilično realan odraz snage šahista, jer je stranica popularna na globalnoj razini. Nije mi bilo jasno zašto takav strah nisam osjetio u niti jednoj drugoj igri, pa sam to i spomenuo u razgovoru s R.-om. Prepričao sam mu kako sam jednom prilikom s prijateljima odigrao nekoliko partija u kafiću i kako su mi ruke drhtale kada smo završili. Pretpostavljam da su drhtale cijelo vrijeme, ali sam to primijetio tek kada sam prestao igrati. Za razliku od mene R. je u svojim šahovskim počecima imao mnogo više samopouzdanja, pa je u skladu s tim komentirao moje iskustvo:

„Pa ne bi to trebalo, jedino ako je neka silna želja za pobjedom, onda se zna desiti, onda klikeri malo, onda nastane trema. Znam kad mi igramo cuger negdje na nekom turniru, pa više igrača zna dobit tremu. Kad je neka partija i želja za pobjedom, a protivnik jak i to, a Vi ste obliveni, onda počne srce malo treperiti ili ruka itd. Mislim to zna. To sam očevidac puno toga. Iz prakse vidim.“

Potom je nastavio govoriti o odrazu ljudskog karaktera u partiji šaha:

„Dok u šahu morate biti apsolutna ličnost. Od A do Ž. Ako Vas nešto u životu tišti, smeta, imate problema, to Vam se na šahu odmah odrazi. Možete Vi igrati s ovim svojima ovako nešto nevažno, ali jake velike turnire ako igrate..to je.. 99% se odrazi na uspjeh na turniru. To je za mene 100%. Jer to jednostavno, taj kliker koji Vas negdje koči, to se odrazi na plasman. Na turnir.“

S. B. također nema problema sa stresom tijekom partije, jer se kako kaže „šah sastoji od igre u kojoj su moguća sva tri rezultata. Pobjeda, poraz i neriješeno. Ako to prihvatiš kao istinu, a što je istina, onda nema zašto da se živciraš.“ Iako sada više ne patim od treme prije turnirske partije šaha kao kada sam tek počeo igrati šah, ipak ostaje osjećaj uzbuđenja koji nagovještuje pripremu tijela na dugotrajnu psihološku borbu. „Tako da kad igram s nekim ovaj.. ne da imam tremu, nego imam nešto što bi ja nazvao recimo sportsko natjecateljski duh koji iz mene izvire u tom momentu i živim za pobjedu. (...) E uzbuđenje, uzbuđenje sigurno da“ (S. B.).

Moj je drugi kazivač, I. V., kratko komentirao kako se „u šahu karakter nekako odražava. To je sigurno. Bojažljivi i ovako nekakvi ljudi sigurno ne mogu onda tako uspjeti.“ Jedan mi je FIDE majstor također potvrdio kako „dobar šahist ima jak karakter, jaka je osoba“, što govori

o samostalnosti i odgovornosti koju igranje šaha implicira. „Ima suosjećanja u šahu, ali samo s djecom. Oni koji ne mogu izdržat nedostatak suosjećanja obično odustanu od šaha.“ Dok jedan šahist uživa u estetici partije koje je stvoritelj, njegov protivnik obično prolazi kroz agoniju poniženja, obeshrabrenosti i ljutnje koja ga lagano proždire kako se partija privodi kraju. Smrt kralja simbolička je smrt subjekta kojemu se sve mukotrpno održavane fantazme odjednom raspadnu u ništavilo koje ostaje nakon gubitka partije. Ovi osjećaji se uglavnom javljaju kada igram protiv nekoga tko je približno na mojoj razini što najčešće pokazuje rejting šahista. Kada je u pitanju neki mnogo jači igrač (npr. MK, FIDE majstor) onda je gubitak očekivan rezultat pa nema gotovo nikakvog pritiska.

„Da, ali nekad ako je baš neki jaki igrač, neki velemaistor, čak manje, jer ionako i ako izgubiš ionako nitko nije ni očekivao da ćeš pobijedit. Onako ti je svejedno. Probat ću pa šta bude. Ali ako je neki koga očekuješ pobijedit i to onda te je strah izgubit i to. Gubiš rejting, loše se osjećaš i sram te je jer si izgubio“ (L. K.).

Kada šah igram s nekim tko je na mojoj razini i siguran sam da sam ga sposoban pobijediti onda gubitak takve partije ima puno veću težinu. Sjećam se partije koju sam igrao u svom šahovskom klubu protiv Karla. Igrao sam kao crni, ali sam uspio održati podjednaku poziciju tijekom većeg dijela partije. Pri kraju sam stvorio malu prednost i bio sam uvjeren da ću partiju dobiti, što je kasnija kompjutorska analiza pokazala točnim. Na ploči su ostali samo kraljevi i nekoliko pijuna sa svake strane. U tom sam trenutku pomislio kako je svejedno što igram jer svaki potez dobiva. Povukao sam najgori potez i dok još nisam uspio spustiti svoju figuru na ploču shvatio sam što sam napravio. Dva sata mukotrpnog razmišljanja, priprema i prilagođavanja ideja urodilo je izgubljenom pozicijom. Spustio sam figuru i prazno gledao u ploču pokušavajući se pomiriti s činjenicom da je sve gotovo. Pružio sam protivniku ruku, predao partiju i čestitao mu. Taj osjećaj može se opisati kao gubitak jednog dijela sebe. Kao da je nešto u trenutku odstranjeno od onoga što mene čini baš takvim kakav jesam. Svakom šahistu poznat je ovaj osjećaj na kojem se gradi opreznost, a samim time i vještina igranja šaha.

„I to ti je najgora stvar u šahu kad si dobiven i kad previdiš nešto. Znaš ono 4 sata nadigravaš protivnika, imaš bolju poziciju i onda izgubiš damu ili nešto. Dobiješ mat. To je najgora stvar. Recimo ako ja izgubim tako da me nadigra, meni nije mi toliko žao. Ono ako igra bolje svaka

mu čast. Zaslužio je pobjedu. Ali ako sam ja igrao bolje cijelu partiju i onda nešto zeznem bez veze onda je.. najgora stvar“ (L. K.).

„Najgore je ono kad tamo igraš, igraš i onda ovoga i onda previdiš nešto u jednom potezu. Povučesh i onda ono..nnnn najrađe bi se ono... sam sebe bi upucau u glavu! A mislim tak se.. mislim znaš i sam ono. To je najgore ono“ (M. R.)!

Nakon što izgubim partiju na ovakav način obično slijedi neopisiv bijes koji zna potrajati i čitav dan, što se nažalost odražava na svima oko mene. Obično ću uporno poricati da sam bijesan u takvim situacijama, dok ne shvatim da taj bijes širim i na ljude oko sebe. Ponekad bijes toliko zasljepljuje moj razum da sam spreman optužiti druge kako se nepotrebno živciraju (benigan primjer projekcije). Uvijek je to bijes na samoga sebe, a nemogućnost ponovnog odigravanja izgubljenje partije generira još veći bijes. Ponekad takav osjećaj frustracije traje i nekoliko dana dok se pozicija i gubitnički potez neprestano pojavljuju pred očima. Ponavljanje neugodnih iskustava jedan je od najvažnijih psihičkih procesa u psihoanalizi. Prema Evansu (1996:167) Freud je problem ponavljanja vidio u nemogućnosti subjekta da se sjeti uzroka traumatičnog događaja, dok će Lacan fokus preusmjeriti na strukturalnost ponavljanja koju je vidio u označiteljima ,označiteljskom lancu, govoru i pismu. „Određeni označitelji inzistiraju na povratku u život subjekta unatoč otporima koji ih blokiraju“ (ibid.). Kasnije je Lacan redefinirao ponavljanje kao povratak *jouissance* koja se vraća kako bi premašila granice principa ugone i težila smrti. Tendencija nesvjesnog da zadržava i ponavlja traumatična iskustva ostaje jednim od većih misterija u psihoanalizi. Ponavljanje traje sve dok se realni uzrok traume barem djelomično ne simbolizira tj. postane jasan samom subjektu (vidi Fink 2009:31-33). Naravno da jezik nikada ne može reći apsolutno sve o realnom oko subjekta jer će uvijek reći previše ili premalo. Ipak, jezik strukturira i povezuje stvari tako da se one čine jasnijima, a samim time bezopasnijima i manje užasavajućima.

Za šahista nije stresan samo iznenadan gubitak, već i samo igranje partije šaha pošto turnirske partije znaju potrajati i po nekoliko sati. Tijekom tih nekoliko sati svaki je potez bitan, a mogući previd vreba iza gotovo svakog potencijalnog poteza. Ponekad se strah javlja čak i ako je šahist siguran u svoju prednost. Razlog tome je činjenica da je partiju moguće izgubiti u jednom jedinom potezu, a što je pozicija kompliciranija to je nesigurnost u prednost veća.

„Kako si jači sve manje se dešava, ali kad se desi onda počneš igrati defenzivno malo. Ovisi o poziciji dosta. Mislim ako si ti dobiven ionako znaš da je dobitak. Ali ako je komplicirana pozicija onako, onda te je strah za svaki potez. Nisam previdio ništa znaš. Ono stres je to iskreno“ (L. K.).

Isti mi je šahist rekao kako postoji još nešto gore od neizvjesnosti komplicirane pozicije - neočekivana žrtva figure.

„I da najveća emocija možda u šahu ti je u kompliciranoj poziciji ako ti... znači protivnik je na potezu i protivnik ti odigra neki potez koji uopće nisi očekivao. Onda ti je onako, šlag te strefi odmah jer može značiti da je gotova partija jer nisi vidio ništa. I to je onako.. srce ti stane kad vidiš potez i onda to je onda možda najveća emocija koju ja doživim. Pogotovo ako je neka žrtva ili tako nešto. Obično znači da nešto nisi vidio i da ćeš izgubiti. I to je ono dobiješ mali infarkt i onda ideš računati pa šta bude.“

Jedan mi je majstorski kandidat opisao kako se nakon previda zna toliko razljutiti na sebe da otiđe izvan dvorane gdje se igra turnir kako bi se tamo mogao u miru verbalno samokažnjavati.

„Kad tipa igram partiju i napravim neki jako glupi potez i sad sam puno slabiji znaš. Onda obično popizdim znaš i ustanem se, odem u wc i psujem si mater, sve živo. Debil si. Baš onako se pokušam natjerati da ću igrati sad ono ozbiljnije. Obično upali. Nakon toga sjednem, počnem onako ozbiljnije igrati, računati što bolje i znao sam tako par puta izvući partiju što je...“ (L. M.)

Verbalizacija neugodnog iskustva pomaže u priznavanju pogreške samome sebi i omogućuje usredotočen nastavak igre. Psovanje u ovom slučaju simbolizira previd koji bi se u protivnom neprestano ponavljao pred očima šahista. Nastavak partije nakon nekog previda obično znači sporu i bolnu smrt tako da većina šahista nakon većeg previda preda partiju iako bi ona teoretski mogla potrajati još 20 poteza. Neki se šahisti ne oporavljaju tako brzo nakon previda. Ako se previd dogodio u prvom kolu turnira, neki šahisti znaju odustati u cijelosti od svih nadolazećih partija jer nisu u stanju zaboraviti na pogrešku koja ih je dovela do poraza. Dok mi je pričao o razočarenju u sebe nakon previda M. R. je dodao kako se „netko od toga ne oporavi“ pa ostatak turnira uglavnom niže poraz za porazom.

Stresni trenutci obično su popraćeni i fizičkim manifestacijama emocija kroz koje šahisti prolaze prije, tijekom i nakon partije šaha. U sljedećem dijelu pokazat ću kako nemogućnost verbaliziranja problema s kojima se šahist nosi tijekom partije šaha može rezultirati probojem takvog psihičkog materijala. On se može manifestirati kao ukočenost protivnika koji se mora nositi s iznimno kompliciranom pozicijom ili kao nervozni trzaji nogama koje otkrivaju uzbuđenje šahista koji apsolutno dominira nad svojim protivnikom.

5.2 Fizičke manifestacije nesvjesnog

Dvogodišnje iskustvo igranja šaha učinilo me imunim na strah od gubitka prijateljskih partija u kojima sam na početku patio od pritiska da moram pobijediti baš svaki put. Kao što sam gore već naveo, međunarodno rejtingirane turnirske partije su nešto sasvim drugo. One ponekad traju i više od tri sata, a jedine riječi koje šahist smije izreći su „Remi?“ ili „Predajem“ što može biti prilično frustrirajuće. Tijekom takvih partija tijelo samo govori ono što šahist ne može. Uvijek osjetim nalet uzbuđenja pomiješanog sa strahom prije turnirske partije, a ubrzani rad srca je znak da sve ide normalnim tokom. Šahisti kojima ispred imena stoji neka od FIDE-inih titula (FM, IM, GM) obično nemaju problema sa strahom od nadolazeće partije jer znaju da su daleko iznad prosječnog šahista. Evo citata jednog FM-a koji za sebe kaže da je „ubojica velemajestora“: „I po tome sam poznat. Drugo ime mi je ovako Stijena. Dakle dok se drugi ovako tresu i na ovim dugim partijama. I općenito moja nekakva psiha čak i u životu je staloženost, mirno“ (M. B.).

Za mene to ne vrijedi. Često sam nervozan prije turnirske partije do te mjere da se fizički loše osjećam. Čak i neki više rejtingirani šahisti pate od sličnih problema.

„Da ja se tresem nekad prije partija. (...) I to možda kako ideš bolji tako sve manje, a ja sam ti se znao ono kao šta ljudima dođe trema kad je neki ispit ili nešto, a meni na ispitu ne, baš me briga. E, ali u šahu bih se baš tresao, znojio ono baš sve. Grozno. Mislim grozno“ (L. K.).

Fizičke manifestacije straha ili stresa koji proizlaze iz nadolazeće borbe govore o svojevrsnom spajanju onoga što zovemo sebstvom i ploče s figurama koje ga počinju predstavljati. Kada partija počne pokretanjem sata više ne postoji ništa osim problema koji se mogu stvoriti ili riješiti na šahovskoj ploči. Općenito je prilično jednostavno primijetiti tko bolje stoji u turnirskoj partiji šaha, čak i ako se sama ploča ne vidi. Obično onaj tko pobjeđuje opušteno sjedi ili šeće dvoranom dok šahist koji gubi vrlo često sjedi ukočeno.

„Recimo ako neko pobjeđuje onda onako nogama trese znaš. To je onako *ultimate sign* dok pobjeđuje. Dok je tužan zna onako legnut ovako (op. a. naslonjen s laktovima sasvim blizu stola). Ako gubi onda zna puhat onako. To ti je *sign*. Ako pobjeđuje a općenito se onako drži kao.. Znaju ovako pogledat ko ih sve gleda kako pobjeđuju. Oko sebe gledaju kao ko prati njihovu partiju. Dal uživaju kako da on vidi kako on pobjeđuje“ (L. K.).

Naravno da gotovo svatko uživa u pobjeđivanju. Prestiž i samopouzdanje koje donosi pobjeda izgrađuju društveni status šahista. Uzdizanje jednog znači propadanje statusa drugog. Ipak, proces pobjeđivanja nije toliko blagotvoran kao što bi se moglo odmah zaključiti. Više sam puta tijekom partije šaha prerano došao u dobitničku poziciju. Prvo što osjetim je zadovoljstvo protivnikovom pogreškom, ali nakon toga slijedi neugodno lupanje srca koje me uvijek malo uplaši. Čini se da iako želim pobijediti, očekujem do te pobjede doći uobičajenim putem od 30 ili više poteza. Takva su barem moja očekivanja. Sasvim je neuobičajeno da netko u turnirskoj rejtingiranoj partiji pogriješi u prvih 10 poteza. Kada se to ipak dogodi srce mi počne toliko jako kucati da mislim kako će svaki čas eksplodirati ili ću pasti u nesvijest. U takvim trenucima namjerno odvratim pogled od ploče i natjeram se da razmišljam o bilo čemu osim o poziciji koja se nalazi ispred mene. To stanje obično potraje nekoliko minuta dok mi se otkucaji srca ne uspore. Bio sam uvjeren kako se to nikome osim meni ne događa dok mi L. M. nije ispričao kako ima isti problem u nenadanoj dobitnoj poziciji.

„Mada meni je, šta nisam primijetio kod drugih, da kad dođeš u dobivenu poziciju s nekim ko je jači o tebe znaš i kad bi trebao ti sad dovršit partiju tad mi bude ne znam najveća neugodnost ne znam iz kojeg razloga. Počne mi srce lupat onako baš. Uzbudim se. Uzbudjenje jer ono kad imaš priliku dobit nekog GM-a recimo, šta ti se pruža jednom u životu i onda baš iz nekog razloga postanem uzbuđen i tom trenutku moram se ustat, prošetat, popit vode, bilo šta napraviti.“

Užitak u transgresiji granice načela užitka za Lacana je bol. „*Jouissance* je patnja“ (1997:184). Dylan Evans ovako opisuje bol prouzročenu stremljenjem za nemogućim užitkom: „Ipak, rezultat transgresije načela užitka više nije užitak nego bol, jer postoji određena količina užitka koju subjekt može podnijeti. Onkraj te granice užitak postaje bol i taj je „bolan užitak“ ono što Lacan zove *jouissance*“ (1996:93). Turnirska partija šaha najčešće podrazumijeva borbu dva šahista koja su barem donekle upoznata sa šahovskom teorijom. Poznavanje šahovske teorije često znači da će partija započeti nekim poznatim otvaranjem u

kojem svaki šahist bira onu varijantu koja mu najviše odgovara. Radi se o već poznatim idejama do kojih su došli drugi šahisti. Nakon što šahist izabere otvaranje koje mu najviše odgovara trudi se u njemu shvatiti što je moguće više ideja koje su tipične za to otvaranje. Iako će svaka partija biti drugačija, ideje ostaju iste ili barem slične, a šahist se trudi obistiniti te ideje. Proces realizacije tih ideja uvijek podrazumijeva prilagođavanje protivnikovim idejama. Kada šahist zanemari potencijalne planove svog protivnika on radi previde koje ponekad ni sam protivnik ne očekuje. Užitak kojemu se šahist polako približava realizacijom svojih ideja uvijek je simboliziran nizom poteza koji vode do njega. To znači da se do takvog užitka nikada zapravo ne stiže. Prepoznavanje estetske vrijednosti neke partije ili pozicije kompenzira nemogućnost dohvaćanja *jouissance*. Neočekivana pogreška protivnika znači i preneglo približavanje pretpostavljenom užitku koji čeka na kraju partije. U mom slučaju tijelo očito na ovakav previd protivnika reagira prilično burno. Približavanje *jouissance* bez simbolizacije rezultira patnjom. Taj nepostojeći užitak, koji predstavlja reminiscenciju izgubljene imaginarne dijadne veze s majkom, mora ući u simboličko kako bi se sublimirao kroz razne društvene institucije i osobe koje su važne subjektu.

Odražavanje subjektive psihičko-fizičke dispozicije u šahu ne manifestira se uvijek samo kao ljutnja, ljubomora, sigurnost, arogantnost i slično, već u nekim slučajevima stres izazvan šahovskom partijom može rezultirati i smrću. Ne želim tvrditi kako je šah opasan po život, ali je sigurno da je u nekoliko slučajeva upravo stres šahovske borbe bio okidač koji je u kombinaciji sa zdravstvenim problemima igrača rezultirao smrću.

„Dosta čovjek se troši tu. Nervira se... Evo baš je ovaj poznati velemaistor zagrebački... Dobro on je umro u malo starijim godinama. Znači nije umro kao mladić, ni u srednjim godinama. On je imao jedno 82, 83 g. kad je umro. Umro je za šahovskom pločom. (...) Igrao se jedan turnir i on je.. igrao je jedno dvije, tri partije i kad je četvrtu trebao igrati pozlilo mu je i umro je. Tamo je umro na partiji, za stolom, za šahovskom pločom. Tako da to nije tako prerijedak slučaj, uto što ima ljudi koji su skloni nekim drugim manama, lošem životu, alkohol, cigarete ovo ono. Samo za sebe šah nije dovoljan za stradavanje, ali se potencira sa šahom“ (I. V.).

Ovaj su tragičan slučaj popratili i internetski portali na njima svojstven način, pa se tako na internetskoj stranici www.tportal.hr⁹ mogla pročitati vijest o smrti hrvatskog velemaistora

---

⁹ <https://www.tportal.hr/sport/clanak/hrvatski-sahist-preminuo-usred-partije-20110213>

Mate Damjanovića naslovljena „Hrvatski šahist preminuo usred partije“. Ovako glasi uvodni dio teksta: „Legendarni hrvatski velemaistor Mato Damjanović neočekivano nas je zauvijek napustio u subotu navečer. Za strastvene šahiste, otišao je na najljepši mogući način – dok je u klubu igrao šah.“

O sličnom slučaju govorio mi je i M. R.

„On je FIDE majstor stari. On je isto za vrijeme partije. Nije za vrijeme partije, ali je poslije partije otišao i umro. Valjda doma kad je došao. Ali bilo je baš i za partijom koji su.. sad se ne mogu sjetiti imena, ali bilo je. I obično.. obično poslije partije. Taj dan je možda igrao šah, pa je umro. To je zato što je veliki.. napetost i stres. Mislim stres.. ali napetost je ono.. i trošiš određenu količinu energije. Mnogi to razumiju: „A šah sjediš i igraš.“ Nije! Ti da bi šah mogao 4, 5 sati razmišljati ono troši ti se energija. Znači moraš i fizički biti ono koliko toliko. I sad ako je neko stariji već ono još i slabije srce.. desi se jednostavno. Jednostavno ono.. ono otkaze srce. Za vrijeme partije i neposredno nakon partije“ (M. R.).

„Zato što uvijek postoji napetost. Dok traje partija ono uvijek si malo napet. Zato što unosiš emocije ono. To je jasno ko dan. Tu nema šta. Tu se slažem. Možda i ja za nekom partijom skviknem“ (M. R.).

Sada je već potpuno jasno koliko je tanka granica između psihičkog i fizičkog, ako ona uopće postoji. Tijelo kao da internalizira partiju šaha te ju prihvaća kao dio sebe. Ako personificiramo figure tijekom partije šaha postat će očigledno da osjećaji koje bismo pripisali tim figurama ovisno o situaciji na ploči postaju naši osjećaji. Figure nas predstavljaju simbolički i materijalno tako da previda figure obično znači da će bol osjetiti i šahist koji je tu figuru izgubio.

Stres i osjećaj neugode može prouzročiti i vremenska oskudica. Problemi s planiranim raspoređivanjem potrošnje vremena tipični su za blitz vremensku kontrolu u kojoj svaki igrač ima 10 minuta ili manje da odigra cijelu partiju. U takvim vremenskim kontrolama igrači se više oslanjaju na vlastitu intuiciju jer jednostavno nemaju dovoljno vremena kako bi računali duge i komplicirane varijante. Jače oslanjanje na intuiciju znači i jači proboj nesvjesnog pa tako je često u blitz partijama moguće vidjeti kako neki igrač ubrzano lupa nogom u pod, znoji se, pokušava naći najudobniju pozu na svojoj stolici ili se drži za glavu dok mu se pozicija raspada pred očima. Ovo je posebice vidljivo u vremenskoj oskudici. Kada jednom ili obojici igrača ostane malo vremena na šahovskom satu obično nastane opći metež na ploči.

„A imaš živaca ono.. sve vidiš kod njega ono.. pogotovo u *zeitnotu*.. nervozan je ono. Ne može u miru sjedit. Mislim desi se i meni, pogotovo kad je partija složena i sad još i cajtnot ono.. ne sjedim baš potpuno mirno. Ono da si mrtav ono. To su rijetki koji su mrtvo hladni u *zeitnotu* to su rijetki ono. Ja ne mogu sjedit non stop dok igram partiju. Nisam živčan, ali... Ima nekog ko tu non stop sjedi. Možda jedanput, dvaput ustane tokom 4, 5 sati, a ja moram. Ja ono odigram potez, pa ustanem i šećem se. Tu imaš dvije. Koji sjede i koji se non stop šeću“ (M. R.).

Svatko ima drugačiji odnos prema vlastitom nesvjesnom pa se u skladu s tim i ponaša tijekom partije šaha. Neki se ne uspijevaju nositi sa stresom kojeg donosi vremenska oskudica, teška pozicija ili iskusan protivnik, pa su posljedice tog stresa vidljive na tijelu šahista. Drugi sve probleme rješavaju na šahovskoj ploči, pa ih ne mogu omesti niti najosnovnije biološke potrebe.

„Ja ne mogu non stop da 4, 5 sati sjedim ovak u stolici. Neko može. Ovaj jedan ima 76 god. i ne ustaje se 5 sati. Još smo igrali u užasnim uvjetima vruće, ljeto, nema.. mislim ima neka klima, ali ono plus 40. Čovjek nije ono... ja moram malo van na svježiji zrak malo da udahnem.. još je neka mala prostorija. Mislim mala. Relativno mala. Nekih 100 igrača. Cijelu partiju ne ustaje se. Ne znam da li je uopće na WC otišo. A ja za vrijeme te partije pijem vode, pa odem 2, 3 puta na WC i tako. Ovaj ne“ (M. R.).

Ipak, M. R. ne vjeruje kako postoji šahist koji je sposoban biti apsolutno miran tijekom partije šaha:

„Ko kaže da nije nervozan, taj laže jebiga. Ako si 100% smiren, onda si mrtav obično. Mislim i oni koji izgledaju izvana da su smireni ono nisu baš iznutra ono.. nervozni su i to. Ja nastojim isto ono bit smiren... možda jesam nervozan, ali se ne primijeti na meni.. u većini slučajeva.“

Onaj tko uđe dublje u svijet šaha neće iz njega izaći isti. Šah je kao zrcalo koje šahistu pokazuje njegovo nesvjesno. Neki šahisti na to nikad neće obratiti pozornost, dok će drugi šah prigrliti kao oruđe za razvoj tolerancije, empatije i upoznavanje sebe kao i drugoga. Šah prvenstveno ističe odnos prema drugosti. Bilo da se ta drugost shvaća kao objekt, subjekt ili uzrok žudnje uvijek se radi o izlaganju nečemu nepoznatom i nedohvatljivom. Kako će šahist reagirati na tu drugost ovisi u potpunosti o njegovom procesu postanka subjektom u Lacanovom smislu te riječi. Ja sam u šahu na početku pronašao fascinaciju koja je kasnije

prerasla u ovisnost, a ovih dana odigrat ću tek koju partiju tjedno. Sreća, ljutnja, potištenost i stres normalni su osjećaji svakog šahista. Fokus ovog rada nije šah kao takav, već odnos čovjeka prema drugosti ili objektu koji ga fascinira do te mjere da preoblikuje ostatak svijeta. Pokušao sam ovdje dati naznake veze između nesvjesnog šahista i šaha, ali za daljnje razrađivanje ideje šaha kao jezika prevođenja sebstva morao bih bolje upoznati svoje kazivače, analizirati njihove partije i video snimke tih partija. To ostavljam za neko buduće istraživanje.

6 Zaključak

Iako sam do sada uglavnom isticao negativne, proždiruće aspekte šaha, on ima i svoj pedagoški aspekt. Šah je upoznavanje drugosti, kako svoga protivnika, tako i nas samih. Kroz partiju šaha ćemo uz malo iskrenosti brzo otkriti neki zatomljeniji dio svoje osobnosti-nepodnošenje poraza, strah od gubitka, velika želja za pobjedom, nedostatak samopouzdanja, netolerantnost i ljubomora samo su neke od tipičnih emocija koje se mogu manifestirati u partiji šaha. „U šahu kad igraš, najbolje možete upoznati kakav je čovjek! Najbolje“ (R.)! Upravo zato što je šah igra koja ima svoja određena pravila i alate kojima se igrač koristi te na koje se tijekom partije neprestano koncentrira, on zaboravlja na prikrivanje vlastite osobnosti te se kao rezultat toga njegove emocije manifestiraju na šahovskoj ploči i figurama, na njegovom protivniku i/ili kao komentari kojima igrač reagira na šahovsku poziciju. Jedan citat Roberta Desjarlaisa vrlo lijepo prikazuje kako je drugost jedna od temeljnih karakteristika šaha:

„Šahovski susreti mogu dovesti do zdravog izlaganja drugosti i različitosti. Oni nude način proširivanja i obogaćivanja sebstva kroz iskren odnos spram drugom. Učitelji šaha kažu isto kada raspravljaju kako kroz igru djeci i adolescentima postaje jasno da u svijetu ima i drugih osoba s njihovim vlastitim težnjama i zahtjevima“ (2011:34).

Dakle šah nije samo obična igra. On je sport, nadmetanje, dokazivanje vlastitih mogućnosti, tolerancija spram drugosti, prilika za samoostvarenje i upoznavanje sebstva, stres, alijeniranje od društvenih institucija, umjetnost, kreativnost, smrt i način života. Na kraju intervjua, R. je istaknuo ovu pozitivnu, obogaćujuću stranu šaha kojom možemo napredovati u razvoju različitih psihičkih sposobnosti, koje se onda mogu odraziti i na motoričkim sposobnostima,

„Jer tu je sve. Evo čim ste počeli igrati, onda znate. Tu je i psihologija i taktika i pamćenje i matematika. U šahu Vam je sve. Da ne govorim ovi drugi... ne bi išao sad u krajnost, ali svega pomalo. Inteliktualno je. Mislim to je jedan rast koji Vi u drugim sportovima ne možete nać“.

„Da, da to je jedan model kojim čovjek upotpunjuje samog sebe. Ipak jedna stepenica se, zbog tog morala da kvaliteta više. Zbog svoje upornosti, svoje sigurnosti, svoje samouvjerenosti. Znači da je to ipak jedan pozitivan element u tom mozaiku“.

dok je I. V. na moje pitanje o izvoru straha i nelagodnosti u šahu jednostavno komentirao:

„...čovjek ipak igra da nešto pokaže, da nešto pobjedi, da dobije, jer nema u šahu ovaj.. vrlo je malo ljudi koji su indiferentni. Da im je to tak svejedno.“

Upravo je ta sposobnost čovjeka da nekome nešto pokaže putem igre ili neke druge aktivnosti ono što je mene navelo da napravim ovo istraživanje. Za čovjeka je uvijek primamljivo nešto kontrolirati. Čak i ako se radi o kontroli najjednostavnije i najbanalnije stvari uvijek će biti uloženo više nego što se na prvi pogled čini. Cijela će psiho-fizička dispozicija šahista biti jedno s pločom i figurama kojima on pokušava nekome nešto dokazati. Često će pokušati i sam sebi nešto dokazati ne znajući da se radi o njegovim fantazmama kojima pokušava zaobilaznim putem doći do davno obećanog užitka. Sigurnost koju pružaju osjećaj moći i sposobnost kontroliranja onoga što je inače nasumično i nepredvidivo doprinosi stabilnosti subjekta. Ova stabilnost je jako krhka pošto nesvjesno neprestano pokušava probiti u svijest. Čini mi se kako sam uspio pokazati ovu dinamiku svjesnog i nesvjesnog kroz odnos racionalnog, kojeg predstavljaju sposobnost logičkog razmišljanja, računanje te korištenje pravila i teorije šaha, i nesvjesnog koje se manifestira kao neželjeni pokreti tijela, intuitivno razmišljanje i fascinacija ili ovisnost prema igri.

Apsorpcijska moć šaha podrazumijeva kompleksan niz odnosa između šahista, njegovih protivnika i same igre na šezdeset četiri polja. Većina šahista koji su proveli duže vrijeme proučavajući šah i njegovu teoriju koja pokušava odgonetnuti tajne otvaranja, središnjica i završnica partije, ostat će fascinirani tom igrom. Ponekad je ta fascinacija jednostavno predanost i posvećenost proučavanju šaha, ali u drugim slučajevima ona može prerasti i u ovisnost koja najčešće sa sobom nosi društvenu alijenaciju i zanemarivanje svijeta izvan šahovske ploče. Izolacija od ostatka svijeta i bijeg od realnosti može označavati razvijenu ovisnost o šahu, ali takav bijeg od realnosti ne treba shvatiti kao nužno negativan. Ponekad šah može poslužiti kao psihičko utočište kojim čovjek lakše kontrolira ono što ga muči u vanjskom svijetu. Estetski lijepo u šahu ovdje igra ključnu ulogu u refokusiranju misli s određenog problema u vanjskom svijetu na pronalazak rješenja određene pozicije koja se nalazi ispred šahista. Pronalazak lijepog u šahu svakom će šahistu označavati nešto drugo, ali većina će se složiti kako se lijepo skriva iza određenog poteza ili niza poteza koji razrješavaju kompleksnost pozicije.

Jedan od bitnijih aspekata apsorpcijske moći šaha je mogućnost povezivanja određenog stila igre s osobom koja stoji iza tog specifičnog stila igranja šaha. Moglo bi se prigovoriti kako ne

postoji toliko različitih stilova igre koliko postoji različitih osobnosti. Ovdje to nije bitno jer ostaje činjenica da je iz određenog stila igranja šaha moguće iščitati određene motive šahista. To znači da su neki motivi šahista „vidljivi“ u konkretnoj poziciji koja se nalazi na ploči. U ovom smislu šah funkcionira kao zrcalo karaktera.

Svi ovi odnosi šahista prema igri popraćeni su različitim emocijama. Prilikom prvih susreta sa šahom većina će šahista doživjeti strah od gubitka partija, što se postepeno gubi iskustvom i proučavanjem šahovske teorije. Kasnije strah ostaje kao mjera opreza protiv brzopletosti kojom se nastoje izbjeći prijašnji previdi. Ipak, koliko god da je šahist iskusan partija šaha sa sobom gotovo uvijek nosi određenu dozu stresa. Taj stres prouzrokovan je različitim faktorima koji ovise o samom šahistu. Neki od tih faktora mogu biti igranje protiv jačeg i iskusnije igrača, kompleksna pozicija, blokada tijekom partije ili nemogućnost pronalaska smislenog poteza, trajanje partije itd. S druge pak strane pronalazak i sudjelovanje u stvaranju jedinstvene pozicije u partiji šaha može rezultirati neopisivom srećom koje se šahist onda rado prisjeća tijekom cijelog života. Iako šah može izgledati kao mirna i opuštajuća igra šahist tijekom turnirske partije šaha prolazi kroz male uspjehe i neuspjehe koji vode jednom od tri moguća ishoda: pobjeda, poraz i neriješeno. Kako tijekom turnirske partije šaha pričanje nije dopušteno, nesublimirani psihički materijal djelomično se manifestira na tijelima šahista. Znojenje od straha i intenzivnog kontinuiranog razmišljanja, nekontrolirani pokreti dijelova tijela i razne ekspresije lica koje odaju psihičku dispoziciju šahista samo su neke od tipičnih fizičkih manifestacija psihičkog stanja šahista koje se mogu vidjeti na bilo kojem šahovskom turniru koji uključuje rejtingiranje i novčane nagrade.

Još je mnogo aspekata šaha koje bi bilo zanimljivo istražiti: poimanje gubitka partije kao simboličke smrti i *post mortem* analiza partije, uloga koju kompjuteri imaju u razvoju šahovske teorije i omogućavanju brzog napredovanja novih šahista, utjecaj životne dobi na kvalitetu igre, tehnike sprječavanja i izbjegavanja stresa i ostalih neugodnih osjećaja tijekom partije šaha itd.

Cilj ovog rada bio je postaviti temelje za istraživanje šaha kao jezika. Jezik ovdje ne treba shvatiti kao govorni jezik, već kao sustav pravila i iznimki među određenim simbolima koji mogu prenositi određene ideje. Vjerujem da bi detaljna analiza većeg broja partija određenog šahista dala bolji uvid u procese nesvjesnog tj. odnosa među simbolima u nesvjesnom. Zanima me u kakvoj su vezi kulturno i prirodno, simboličko i realno, racionalno i iracionalno.

Postoji određen jaz između to dvoje kojeg stvara sam proces simbolizacije. Svaki pokušaj dohvaćanja onoga onkraj simbola završava ponovnom simbolizacijom, ali ostaje činjenica da veza između psihičkog i fizičkog postoji. Jezik istovremeno predstavlja vezu između to dvoje, kao i najveći problem povezivanja svjesnog i nesvjesnog. Čini se da jezik stvara samu iluziju o postojanju granica. Pitanje je da li je moguće gledati na jezik kao istovremeno simbolički i realan?

Literatura:

ANDRIĆ, Dragoslav. 1973. *Šah-igra miliona*; „Šahovska naklada“, Zagreb.

DESJARLAIS, Robert. 2011. *Counterplay: An Anthropologist at the Chessboard*; University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.

EVANS, Dylan. 1996. *An Introductory dictionary of Lacanian Psychoanalysis*

FINK, Bruce. 2009. *Lakanovski subjekt: između jezika i jouissance*; Kruzak, Zagreb.

FREUD, Sigmund. 1961. *Beyond the Pleasure Principle*; W. W. Norton & Company, New York.

KLAIĆ, Bratoljub. 1985. *Rječnik stranih riječi*; Nakladni zavod MH, Zagreb.

KLEIN, Melanie. 1983. *Zavist i zahvalnost*; ur. Mirijana Dobrović, dr. Muradif Kulenović; ITRO „Naprijed“, Zagreb.

LACAN, Jacques. 2006. „The Mirror Stage as Formative of the I Function as Revealed in Psychoanalytic Experience“. U *Écrits*; W. W. Norton & Company, Inc., New York. 75-81.

LACAN, Jacques. 2006. „The Signification of the Phallus“. U *Écrits*; W. W. Norton & Company, Inc., New York. 575-584.

LACAN, Jacques. 1999. *Seminar XX: Encore*; W.W. Norton & Company, Inc., New York.

LACAN, Jacques. 1997. *Seminar VII: Ethics of Psychoanalysis*; W. W. Norton & Company, Inc., New York.

LACAN, Jacques. 1993. *Seminar III: The Psychoses*; W. W. Norton & Company, Inc., New York.

LAPLANCHE, J. i J. B. Pontalis. 1992. *Rječnik psihoanalize*; Naprijed, Zagreb.

MATIJAŠEVIĆ, Željka. 2006. *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*.

WINNICOTT, Donald W. 2004. *Igra i stvarnost*; ur. prof. dr. Staniša Nikolić, Branka Furlanović; PROSVJETA d.o.o, Zagreb, Berislavićeva 10.

ŽIŽEK, Slavoj. 2002. *Sublimni objekt ideologije*; Arkzin d.o.o., Zagreb.

INTERNETSKE STRANICE:

www.chess.com

www.tportal.hr

www.fide.com

www.crochess.com

www.wikipedia.org

FILMOVI:

Magnus (2016)